

מלחמת יום הכיפורים והמודיעין

ההיסטוריוגרפיה של מלחמת יום הכיפורים: דיון מחודש במחדל המבצעי והמדיני

אורי בר־יוסף

אלוהים אינו יכול לשנות את ההיסטוריה,
אבל היסטוריונים יכולים!

מבוא

להיסטוריוגרפיה של רוב המלחמות בתולדות ישראל מבנה דומה: הופעתו של נרטיב דומיננטי, תוך כדי המלחמה או מיד אחריה, המציג את המלחמה בגרסתה הממסדית, ולאחר מכן הופעתו של נרטיב חלופי, המאתגר את הראשון, ומציג את האירועים הצגה שונה, מחמיאה פחות לממסד. כמו כל תהליך דיאלקטי גם במקרה הזה בסופו של דבר נוצרת סינתזה, שבה על פי רוב הנרטיב המאוחר יותר זוכה לביטוי דומיננטי יותר. הדוגמה הקלסית למצב זה היא מלחמת 1948. את התיאור המסורתי של מלחמת מעטים מול רבים – יישוב יהודי הנתון למנדט בריטי, ואחר כך מדינה צעירה, המתמודדת ביחסי כוחות בלתי אפשריים כמעט נגד צבאותיהן של שבע מדינות ערב ופליטים ערבים, שברחו מביתם חרף הפצרות שכניהם היהודים שיישאו במקומם – אתגרו מסוף שנות השמונים אלו שזכו לכינוי ה'היסטוריונים החדשים'. טענותיהם העיקריות היו כי עצמתו הצבאית והארגונית של הצד הישראלי היתה רבה ביותר. הקואליציה הערבית היתה שבירה ומפוררת, ואחת השחקניות הערביות החשובות בה, עבר הירדן, שיתפה בחשאי פעולה עם ישראל. והיווצרות בעיית הפליטים היתה בעיקרה תוצר של מדיניות שיטתית שנועדה להקנות לישראל בסוף המלחמה שטח מרבי, ובו אוכלוסייה ערבית מזערית. גם הדימוי הרשמי של מלחמת סיני ב-1956 כמלחמת מנע באויב מצרי, שהצטייד במיטב הנשק הסובייטי למלחמת השמד בישראל, הוחלף עם הזמן בהיסטוריה חדשה (אף כי פחות מעוררת מחלוקת), שהדגישה כיצד ניצלה ישראל את ההזדמנות שנוצרה עם הלאמתה של תעלת סואץ כדי לצאת למלחמה, שאליה חתרה שנים, בשיתוף פעולה הדוק

Samuel Butler, *Erewhon Revisited*, Modern Library, New York 1955, p. 468 1

עם צרפת ובריטניה, שחלקו עם ישראל את האינטרס לחסל את משטרו של נאצר. מלחמת ששת הימים, שזכתה לקונצנזוס הגדול ביותר בתולדות ישראל, עוררה מחלוקות פחותות, אבל מחקרו המצוין של עמי גלוסקא על הדרך למלחמה חשף לראשונה את תרומתו של צה"ל לתהליך ההסלמה בשנים שקדמו למשבר מאי-יוני 1967 – תהליך שעד אז הוסבר כתוצר בלעדי של מדיניותו המתגרה של משטר הבעת' הקיצוני בסוריה.² ההיסטוריוגרפיה של מלחמת יום הכיפורים היא מקרה שונה. שלא כמלחמות ישראל עד 1973, שבהן את הרכיבים העיקריים בהיסטוריה שנכתבה מיד אחרי המלחמה אתגרו והפריכו מחקרים חדשניים, שנעשו על בסיס חומרים שנחשפו אחרי כן, במלחמה זו דווקא הנרטיב הרשמי הראשוני, הרו"ח הגלוי של ועדת אגרנט שהתפרסם ב-1974, גילה עמידות מצוינת בפגעי הזמן, על אף שלל העבודות המאוחרות שניסו לקעקע את ממצאיו העיקריים. ההסבר לעמידות הרו"ח ברור: מלחמת יום הכיפורים היתה הראשונה במלחמות ישראל שנחקרה בוועדת חקירה ממלכתית תוך שימוש בכל התייעוד האפשרי וגביית עדויות מרוב גורמי המפתח בתחום המדיני, הצבאי והמודיעיני. לאחדים מגורמי מפתח אלו היתה זו גם הפעם היחידה שבה הציגו את גרסתם למה שאירע. דווקא הניסיונות לערער את הנרטיב שבנתה הוועדה במסגרת מה שאפשר לראות בו 'היסטוריה חדשה' של המלחמה – שאת הורתם אפשר לאתר בתחילת שנות התשעים – נכשלו בסופו של דבר, אם בשל פרשנויות מוטעות של מטען העדויות הזמין, שכמעט תמיד הגיע מארכיון הוועדה, ואם בשל פרשנויות מוטות, שניסו להסיר את נטל האשמה מכתפיים מסוימות ולהעבירה לכתפיים אחרות.

מאמר זה בעיקרו יציג את התפתחותו של הוויכוח ההיסטוריוגרפי הזה בשלושה נושאים: (א) הדרך שהובילה למלחמה ובאיזה מידה אפשר היה למנוע אותה; (ב) מדוע נמצא צה"ל בלתי מוכן לקדם את פני המתקפה, וכיצד השפיעה חוסר מוכנות זו על הכישלונות בראשית המלחמה? (וג) מקורות הכישלון ההתרעתי. חלק זה גם יכלול הסבר חדש, הנשען על מטען העדויות שאושרו לפרסום בשנים האחרונות, לכך שמקבלי ההחלטות נמנעו כמעט עד הרגע האחרון מלנקוט את הצעדים הראויים לקידום האיום. המאמר מגביל את עצמו למסגרת הזמן שתיחמה לעצמה גם ועדת אגרנט, ולפיכך סוגיות אחרות שנתרו שנויות במחלוקת עד היום דוגמת 'מלחמות הגנרלים' בחזית הדרום או הקרב על 'החוה הסינית' לא יזכו לדיון כאן. המאמר גם לא ידון במסקנות האישיות שהסיקה ועדת אגרנט, שעד היום נותרו שנויות במחלוקת, אף על פי שהוא מוביל למסקנות ברורות בנושא זה.

הדרך למלחמה

מעצם היותה ועדת חקירה מקצועית שהורכבה משלושה שופטים ושני רמטכ"לים בדימוס, נמנעה ועדת אגרנט מלעסוק בסוגיות פוליטיות מובהקות, ובראש ובראשונה בשאלה אם

2 עמי גלוסקא, אשכול, תן פקודה, מערכות, תל אביב 2004.

כנותה של ישראל להיכנס לתהליך מדיני עם מצרים – אם במתווה של הסדר חלקי בתעלה ואם במתווה של הסדר כולל – היתה מונעת את המלחמה. עם זאת, בניגוד לרוב חלקי הדו"ח, שנותרו חסויים בשל עיסוקם בענייני מודיעין וצבא מבצעיים, היה התחום המדיני פתוח יחסית לדיון ציבורי, שכן הוא נסקר בעיתונות בשנים שלפני המלחמה. באופן פרדוקסי ייתכן שדווקא מכיוון שוועדת אגרנט נמנעה מלעסוק בסוגיית ההסדר כתחליף למלחמה, הונח יחסית נושא מרכזי זה.

התוצאה היתה שלפחות בשני העשורים הראשונים שאחרי המלחמה המשיכה לשלוט בשיח הציבורי הישראלי האמונה, שרווחה גם לפני המלחמה, שישראל עשתה ככל שביכולתה לקדם את השלום, אך מאמציה נתקלו בסירוב ערבי להגיע להסדר שלום אמתי. ביטוי המובהק ביותר של סירוב זה היה שלושת הלאווים של ועידת הפסגה בחרטום בקיץ 1967 – לא לשלום עם ישראל, לא להכרה בה ולא למשא ומתן עמה. ביטוי ברור לתפיסה זו ניתן בדבריה של ראש הממשלה גולדה מאיר במושב הנעילה של הכנסת פחות מחודשיים וחצי לפני המלחמה:

במשך כל שנות כהונתה של ממשלה זו לא בזבזנו ולא דחינו שום אפשרות של מגע רציני בין שכנינו בנושא השלום והדרך אליו. העלנו הצעות ופניות בדבר מגע גלוי ואף בדבר מגעים סמויים שמטעמים ברורים לא אפרט אותם ברבים [...] נענינו לכל הצעה שהיתה בה מידת רצינות סבירה, אפילו משקלה היה מועט. לא אמנה את כל ההצעות אשר נענינו להן, עד שהתברר שאלה יוזמות קיקיוניות, מעין אורות הנדלקים, כבים ומכזיבים.³

מרדכי גזית, מנכ"ל משרד ראש הממשלה במלחמה, אישש את גרסת ראש הממשלה בספר שהוציא לאור כעשר שנים אחרי כן. לטענתו, לא החמיצה גולדה מאיר כל הזדמנות להתקדם לקראת שלום, ושורש הבעיה היה החשש המצרי – בתחילה של נאצר ואחר כך של סאדאת – שפשרה עם ישראל תערער את יציבות השלטון במצרים. גזית הציג שמונה אירועים בין יולי 1969 למאי 1972 שבהם ניסתה, לדבריו, ראש הממשלה לקדם את התהליך, ובכולם נתקלה בתגובה מצרית שלילית.⁴

הגישה הנגדית, זו שראתה בסרבנות ישראל להיכנס לתהליך מדיני גורם עיקרי למלחמה, מצאה לעצמה ביטויים עיתונאיים כבר בימים הראשונים לאחריה. כך, למשל, כמה ימים לאחר תום המלחמה כתב עמוס קינן – מהפובליציסטים הבולטים שבשנים 1967-1973 הטיפו להמרת השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים בשלום – בידיעות אחרונות כי 'היום בו גמגם לוי אשכול היה היום האחרון בו היתה ישראל עדיין מדינה שפויה'. גמגומו של ראש הממשלה אשכול ב-28 במאי 1967, כשיאו של המשבר שקדם למלחמת ששת הימים, נתן, מבחינתו של קינן, ביטוי אחרון לזהירות המדינית ולשאיפה לשלום שאפיינו

3 סקירת ראש הממשלה על פעולות משרדה, דברי הכנסת (25 ביולי 1973), עמ' 4275.

4 מרדכי גזית, תהליך השלום 1969-1973, יד טבנקין, רמת אפעל 1984.

את ישראל עד מלחמה זו. אלה נעלמו כמעט כליל מיד עם סיומה, והוחלפו בשיכרון חושים של כוח ואמונה כי העליונות הצבאית, ולא הסדרים מדיניים עם המדינות השכנות, הם שיבטיחו לישראל את ביטחונה.

המחקרים המפורטים הראשונים על הקשר בין הימנעותה של ישראל מפניסה לתהליך מדיני לבין פרוץ המלחמה החלו להופיע רק באמצע שנות השמונים. ב-1985 ראה אור ספרו של יוסי ביילין, איש אוניברסיטת תל אביב ולימים מבכירי מפלגת העבודה, מחירו של איחוד: מפלגת העבודה עד מלחמת יום כיפור. במרכז של עבודה מתועדת ומפורטת זו עומדת התזה שעם איחוד מפלגות הפועלים (מפא"י, אחדות העבודה ומפ"ם) והקמתה של מפלגת העבודה בשנת 1968 נוצר מצב, שבו כל הכרעה מדינית וכניסה למו"מ נראו איום על שלמות המפלגה. בכורה שבין שמירה על שלמות המפלגה לבין קידום התהליך המדיני ניתנה עדיפות ברורה לערך הראשון – דבר שהביא לידי קיפאון מדיני, שאותו שברו המצרים רק כשיצאו למלחמה. ארבע שנים לאחר מכן התפרסם ספרו של גד יעקבי, אף הוא משרי מפלגת העבודה, שקישר באופן הדוק לא פחות בין פרוץ המלחמה לבין הקיפאון המדיני. אף כי ספרו של יעקבי נכתב פחות כמחקר אקדמי ויותר כגורסת מקורבו של שר הביטחון משה דיין, שהיה מעורב בתהליכים, הוא הביא עדויות חדשות בגוף ראשון על מדיניותה של ישראל בשנים שלפני המלחמה ועל המחיר ששילמה על כך, כעולה מכותרת הספר: כחוט השערה: איך הוחמץ הסדר בין ישראל למצרים ולא נמנעה מלחמת יום הכיפורים.⁵

המחקרים שנכתבו בישראל הדגישו מטבע הדברים את מדיניותה של ישראל כמשתנה העיקרי שקבע את התוצאה הסופית. לעומת זאת, המחקרים האמריקניים הציגו מערכת מורכבת יותר, אף כי גם ממנה לא נעדרה האצבע המצביעה, במישרין ובמרומז, על מדיניות הסירוב הישראלית של גולדה מאיר כגורם מפתח. הנרי קיסינג'ור, שזיכרונותיו המפורטים הם מקור מצוין ללימוד תפיסתו של הבית הלבן את התהליך המדיני, תיאר בלשונו המושחזת, הביקורתית אך גם המבינה את שורש החשדנות הישראלית כלפי התהליך המדיני:

שולי שרידתה של ישראל צרים עד כדי כך שמנהיגיה מתייחסים בחשדנות למחווה גדול או למפנה מרעיש בדיפלומטיה; שמירת הקיום זהה בעיניהם עם חישוב דייקני, שזרים עלולים לראות בו עקשנות קטנונית (לפעמים אמנם כך הוא). אפילו כשמנהיגים ישראלים מקבלים הצעת שלום, הם מגלים תחילה התנגדות עזה, שתכליתה להראות שאין הם פתאים, ובכך היא מרתיעה דרישות נוספות לווייתורים ישראליים. וכשהם מקבלים הצעה כזאת, הרי בדרך כלל הדבר מלווה בקשות אין קץ לערובות, תזכירי הבנה והסברים חשאיים – שכולם יעודים להגביל את חופש הפעולה של בעלת ברית

5 יוסי ביילין, מחירו של איחוד: מפלגת העבודה עד מלחמת יום כיפור, ריכבים, תל אביב 1985; גד יעקבי, כחוט השערה: איך הוחמץ הסדר בין ישראל למצרים ולא נמנעה מלחמת יום הכיפורים, ריכבים, תל אביב 1989.

הפכפכת למדי במרחק שמונת-אלפים קילומטר המספקת לה את חימושה, מפרנסת את כלכלתה, נותנת מחסה לדיפלומטיה שלה, ופועלת לכאורה מתוך דחף בלתי מוגבל להעלאת תכניות שלום.⁶

עם זאת כשתיאר קיסנינג'ר בפירוט בכרך זיכרונותיו השני, שיצא ב-1982, את יזמת השלום המצרית מפברואר 1973 – מהלך שהתנהל בלעדית מולו, ושכישלונו שכנע את המצרים כי אין מוצא מהמבוי הסתום זולת מלחמה – הוא לא ייחס לעקשנות הישראלית משקל רב בכישלון. במרכז ההצעה – שאת פרטיה העביר לו יועצו של סאדאת לביטחון לאומי, חאפט' אסמאעיל, בשיחות חשאיות, שנערכו יומיים במדינת ניו יורק בסוף פברואר – עמדה נכונות מצרית לסיים את מצב המלחמה עם ישראל בתמורה להחזרת כל סיני לידיים מצריות. המצרים לא שללו על הסף המשך נוכחות ישראלית בנקודות בעלות ערך אסטרטגי בסיני, אבל דרשו הכרה ישראלית בריבונותם על כל השטח. ההסכם, לתפיסתם, ייהפך להסכם שלום מלא, הכולל יחסים דיפלומטיים, מסחר ותיירות, כשתגיע ישראל להסדרים דומים בגדה (המצרים לא שללו את קווי תכנית אלון) וברמת הגולן. היענות חיובית להצעה היתה יכולה למנוע את המלחמה.⁷

קיסנינג'ר, האיש החזק בדיפלומטיה האמריקנית באותה העת, לא נענה לחיזור המצרי. בבסיס האסטרטגיה המזרח-תיכונית שבנה עמדה התפיסה, לפיה כל עוד לא התנתקה מצרים מההשפעה הסובייטית וכל עוד ברית המועצות ממשיכה לתמוך בעמדות הערביות, אין טעם לחוץ על ישראל. ולכן אף שראה בהצעה שהעביר לו סאדאת הצעה 'מרחיקת-לכת אך חד-צדדית', הוא לא ראה בה משום בסיס לחידוש המשא והמתן. חמור מכך, מכיוון שלהערכתו התנאים לשלום אזורי עדיין לא בשלו, בעיקר בשל העמדה הפלסטינית, היה עלול כל ניסיון לקדם את התהליך המדיני להסתיים בעוד מלחמה, שבה תתערב ברית המועצות לצד הערבים. לנוכח כל השיקולים האלה, וכנראה גם מתוך ההערכה שלמצרים אין אופציה צבאית ממשית, העדיף קיסנינג'ר שלא להתניע את התהליך המדיני ולהמתין לעוד ריכוך בעמדה המצרית.⁸

מי שראו בהצעה המצרית חלופה למלחמה המתקרבת היו דווקא שלושת מקבלי ההחלטות העיקריים של ישראל – גולדה מאיר, משה דיין והשר ללא תיק ויועצה הקרוב של ראש הממשלה ישראל גלילי. בדיון שערכו ב-18 באפריל, לאחר שקיבלו כמה התרעות איכותיות ממקורות המוסד במצרים שפני סאדאת לחידוש המלחמה בקרוב, העריכו שאכן כך הדבר, ועל כן על ישראל להתכונן למלחמה. תוך כדי הדיון, שבו השתתפו גם הרמטכ"ל דוד אלעזר, ראש אמ"ן אלי זעירא וראש המוסד צבי זמיר, הזכיר השר גלילי את

6 הנרי קיסנינג'ר, שנותי בבית הלבן (תרגם אהרן אמיר), מעריב, תל אביב 1980, עמ' 611.

7 אורי בר-יוסף, 'בין מלחמה לשלום: הצעת ההסדר המצרית מפברואר 1973, הרחייה הישראלית ומלחמת יום כיפור כמלחמת ברירה', אלפיים, 31 (2007), עמ' 125-140.

8 Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, Little, Brown & Co., Boston 1982, pp. 201-202, 215-216, 222

הצעת ההסדר המצרית מפרוואר, בציינו שאפשר להימנע מהמלחמה המתקרבת אם נענים להצעה. מפרוטוקול הדיון שהתפתח בינו לבין גולדה מאיר ודיין עולה בכירור כי שלושתם העדיפו את חלופת המלחמה על פני הכניסה למשא ומתן, שבסיומו תפנה ישראל את כל סיני. ברור שאיש משלושתם לא העלה על דעתו שהמלחמה תיראה כמו שנראתה בסופו של דבר, ובכל זאת עמדתם באותה ישיבה הפכה את מלחמת יום הכיפורים למלחמת בררה, ולא למלחמה שנכפתה על ישראל בלי שלא היה אפשר למנוע אותה.

את העובדה הזאת, כמו שבאה לידי ביטוי בפרוטוקול של ישיבת הממשלה מ-18 באפריל, חשף הסופר חנוך ברטוב. הוא גילה את הפרוטוקול בין מסמכי לשכת הרמטכ"ל במחקר שעשה לקראת כתיבת ספרו דדו: 48 שנה ועוד 20 יום. ברטוב, שעל פי עדותו בשיחה עמי, הזדעזע כשקרא את המסמך, נמנע מלכלול אותו במהדורה הראשונה של הספר, שיצאה ב-1978, מחשש שמא פרסום כזה עלול להביא לידי פסילתו המוחלטת.⁹ חלקים ניכרים ממנו הוא כלל במאמר שפרסם במעריב ב-11 בנובמבר 1990. אבל אף על פי שהפרסום הראה לראשונה שגולדה מאיר, גלילי ודיין הבינו שישראל עומדת לפני מלחמה חדשה, וראו ביזמה המצרית מפרוואר חלופה אפשרית לה, הוא לא גרר כל הדים ציבוריים. הקשר בין היזמה המדינית המצרית מפרוואר, תגובתם הצוננת של קיסנינג'ר וגולדה מאיר, ישיבת ה-18 באפריל, שבה עלתה ונפלה שאלת קבלת היזמה כמתווה חלופי למלחמה המתקרבת ופרוץ המלחמה ב-6 באוקטובר, זכה לדיון נרחב יותר בספרים ובמאמרים שהתפרסמו במלאת 30 למלחמה ואחריה,¹⁰ אבל עדיין לא עורר הד ציבורי חזק. מחקרה של שרון מנקוביץ, שראה אור כמה שנים אחרי כן, וניסה להבין את סירובה השיטתי של גולדה מאיר להיכנס למשא ומתן לשלום בתקופת כהונתה כראש הממשלה, נגע בהרחבה באירועי פרוואר-אפריל 1973. כמקובל, מצאה מנקוביץ למדיניות זו הצדקה של שיקול אסטרטגי – קרי הביטחון שעליונותה הצבאית של ישראל תרתיע את המצרים מיציאה למלחמה, ואם מלחמה בכל זאת תפרוץ, תוכה מצרים מכה קשה, ותתקשה לבוא בתביעה להחזרת כל סיני בעתיד. לכך הוסיפה מנקוביץ עוד רובד בעל כוח הסכרי חשוב: תפיסות פסיכולוגיות נחרצות של מקבלי ההחלטות, ולפיהן העוינות הערבית כלפי ישראל לא יכולה להשתנות שינוי בסיסי, ולכן כל ויתור על השטחים ימצא את ישראל בעמדת נחיתות אסטרטגית בסיבוב המלחמה הבא. תפיסת יריב דמונית זו, שאפיינה כראש ובראשונה את מאיר, אבל גם את גלילי ודיין, מסבירה מדוע הם התקשו להפנים, חרף עדויות ברורות לכך, שבמצרים חל שינוי של ממש המאפשר את סיום הסכסוך על בסיס החזרת הריבונות

9 חנוך ברטוב, דדו: 48 שנה ועוד 20 יום, א, דביר, אור יהודה 2002 (מהדורה מורחבת), עמ' 354, הערה 10.

10 אורי בר־יוסף, הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה, זמורה-ביתן, לוד 2001, עמ' 140-145, 173-180; ברטוב, שם, עמ' 257-262; Uri Bar-Joseph, 'A Chance Not Taken: Sadat's Peace Initiative of February 1973 and Its Rejection by Israel', *The Journal of Contemporary History*, 41, 3 (2006), pp. 545-556

המצרית על סיני בתמורה להכרה בצורכי הביטחון של ישראל, כמו שעלה במתווה ההצעה מפברואר 1973.¹¹

מחקרם של בועז וונטיק וזכי שלום, המבוסס על עבודת הדוקטור של וונטיק בהדרכת שלום, בדק את התהליך המדיני (או היעדרו) בין מלחמת 1967 למלחמת 1973, וגם הוא דן בהרחבה, אף כי ללא חידושים ניכרים, בהצעה המצרית ובתגובתה של ישראל. חרף שמו המבטיח של הספר מלחמת יום הכיפורים: המלחמה שאפשר היה למנוע המחברים זוקפים לגולדה מאיר נכונות רבה יחסית ללכת לקראת המצרים בשיחות שערכה עם הבית הלבן מיד לאחר שיחות אסמאעיל-קיסנינג'ר במדינת ניו יורק. כמו שהם מראים, אמנם ראש הממשלה הגמישה את עמדותיה בשאלת ההסדר החלקי, אבל, ככל הנראה, מתוך ידיעה שמבחינת המצרים הסדר כזה, בלי שיהיה רכיב אינטגרלי בהסדר כולל, אינו יכול לעמוד על הפרק. בספר נעשה מאמץ מצומצם בלבד לנתח ולהסביר מדוע הגיבה ההנהגה הישראלית בקרירות לאיתותי השלום המצריים. במקום זאת מודגשת יותר הזירה האמריקנית וחוסר התלהבותו של קיסנינג'ר מיזמת השלום של סאדאת.¹²

מי שעשה את יחסי הציבור הטובים ביותר לתפיסה הרואה במלחמת יום הכיפורים מלחמת בררה הוא יגאל קיפניס, שספרו 1973: הדרך למלחמה יצא לאור זמן קצר לאחר צאת ספרם של וונטיק ושלום.¹³ אף שהספר אינו מחדש בעניין המרכזי – היזמה המצרית והתגובה הישראלית – הוא זכה לתשומת לב תקשורתית רבה¹⁴ והן בשל הצלחתו של קיפניס לעניין את העיתונאים בפרי יצירתו הן בשל המידע החדש שהביא: קיסנינג'ר, כך טען, שמונה לתפקיד מזכיר המדינה בספטמבר 1973, עמד להשיק תכנית להסדר כולל בין ישראל למצרים מיד לאחר הבחירות שנועדו להיערך בישראל בסוף אוקטובר. כמו שעוד נראה, תכנית שלום זו אפשרה לקיפניס גם להציג הסבר חדש להפתעת יום הכיפורים. כאן חשוב לציין כי כל העדויות שקיפניס מביא לקיומה של התכנית הן נסיבתיות בלבד. חשובה לא פחות העובדה שתכנית כזאת, שהיתה אמורה להיות נדבך מרכזי בכל מחקר על התהליך שקדם למלחמה, אינה נזכרת באף אחת מהעבודות שעסקו בנושא. קיסנינג'ר לא הזכיר בזיכרונותיו המפורטים שום תכנית שאותה היה אמור להגות ולהשיק בסוף 1973. כך גם ויליאם קוונדט, איש המועצה לביטחון לאומי באותה תקופה, שכתב ספר מפורט על התהליך המדיני בין מלחמת ששת הימים ליזמת סאדאת ב-1977,¹⁵ וכך גם כל החוקרים הישראלים שחקרו את הנושא וכבר נזכרו כאן.

11 שרון מנקוביץ, 'תגובת מדינות ליוזמות שלום: מדיניות ישראל כלפי מצרים, 1969-1973', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה 2005, עמ' 147-159.

12 בועז וונטיק וזכי שלום, מלחמת יום הכיפורים: המלחמה שאפשר היה למנוע, רסלינג, תל אביב 2012.

13 יגאל קיפניס, 1973: הדרך למלחמה, דביר, אור יהודה 2012.

14 עופר שלח, לדוגמה, הגדיר אותו 'הספר החשוב ביותר שיצא לאחרונה בישראל'. ראו: הנ"ל, 'המלחמה הבאה', מעריב, 30.9.2012.

15 ויליאם קוונדט, עשור של החלטות (תרגום יעקב שרת), משרד הביטחון, תל אביב 1980.

התמיהה בנוגע לתכנית שאיתר קיפניס במחקרו גדלה עוד יותר לנוכח העובדה שאף התיעוד המוסמך ביותר על מדיניותה של ארצות הברית בסכסוך באותה תקופה אינו מזכיר כל תכנית קונקרטיה להסדר שהיתה אמורה להיות מושקת לאחר הבחירות בישראל.¹⁶ יתרה מזאת, קרייג דייגל, אחד משני העורכים של קובץ המסמכים הרשמי על מדיניות ארצות הברית באזור, כתב את עבודת הדוקטור שלו על הניסיונות לקדם את התהליך המדיני בין ישראל לשכנותיה בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים.¹⁷ לא זו בלבד שהוא לא מצא כל עדות לתכנית המדינית העומדת במרכז ספרו של קיפניס, אלא שהוא גם מסביר מדוע חשב קיסנינג'ר שבתכנית כזאת אין תועלת, והיא אף עלולה להזיק לאינטרסים הגלובליים האמריקניים. בספר שיצא על בסיס עבודת הדוקטור שלו כתב דייגל:

במאמצייהן הכנים לקדם את הדטנט ולמנוע עימות בין מעצמתי אפשרי במזרח התיכון, ב-1972 וב-1973 הסכימו ארצות הברית וברית המועצות לבצר את הסטטוס-קוו הרופף באזור במקום לקדם הסכם שלום בר-קיימא. שתי מעצמות-העל גם התעלמו במידה רבה מאימיו של סאדאת לפתוח במלחמה עם ישראל אם לא ינקטו וושינגטון ומוסקבה צעדים ממשיים לפתרון הסכסוך.¹⁸

אין מנוס אפוא מהמסקנה שהתכנית המדינית העומדת במרכז ספרו של קיפניס לא היתה קיימת. בעינה נותרת המסקנה האחרת, לפיה ראו גולדה מאיר וחבריה בכניסה למשא ומתן על בסיס הצעת ההסדר המצרית מפברואר 1973 חלופה למלחמה המתקרבת. ברור שהם העדיפו את המשך הסטטוס-קוו, אבל באביב 1973 הם הבינו שאופציה זו מיצתה את עצמה. בין שתי החלופות שנותרו הם העדיפו משיקולים אחדים, שהחשוב שבהם הוא אמונתם שהמלחמה תסתיים בתבוסה מצרית ובהישגים חשובים לישראל, את דרך המלחמה על דרך המשא והמתן.

עתה הגיע הזמן לבחון כיצד הספרות הקיימת עוסקת בשאלה מדוע ציפיותיהם של גולדה מאיר וחבריה (כמו ציפיותיהם של הישראלים, האמריקנים, הסובייטים ואפילו רוב הערבים) שהמלחמה הבאה תיראה כיום השביעי של מלחמת ששת הימים לא התממשו.

Nina Howland and Craig Daigle (eds.), *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*, 16
XXV: *Arab-Israeli Conflict and War, 1973*, United States Printing Office, Washington 2011

Craig A. Daigle, 'The Limits of Détente: The United States, the Soviet Union, and the 17
Arab-Israeli Conflict, 1969-1973', Ph.D. dissertation, George Washington University 2008

Craig A. Daigle, *The Limits of Détente: The United States, the Soviet Union, and the 18
Arab-Israeli Conflict, 1969-1973*, Yale UP, New Haven 2012, p. 8

מדוע נמצא צה"ל בלתי מוכן לקדם את פני המתקפה, וכיצד השפיע חוסר מוכנות זה על הלחימה בימיה הראשונים?

בישיבת הכנסת הראשונה לאחר מלחמת יום הכיפורים נשא ראש האופוזיציה מנחם בגין נאום תקיף שבמרכזו השאלה: 'מדוע לא גייסתם את המילואים? מדוע לא קירבתם את הכלים?' מיד אחרי המלחמה סברו הכול כי היעדר ההיערכות אכן היה שורש הבעיה, וכי לו היה צה"ל מתגייס מבעוד מועד, כמו שהיה מתחייב מהתרעת מודיעין איכותית שהיתה יכולה להינתן כמה ימים מראש, היו פני המלחמה שונים. ואולם במהלך 40 השנים האחרונות התעורר סביב תקפותה של קביעה זו ויכוח, שאפשר לתחם בשלוש גישות: (א) הגישה שבמרכז עדיין עומדות מסקנותיה של ועדת אגרנט, הרואה במחדל המודיעיני הסבר בלעדי או כמעט בלעדי לכשלו של צה"ל בראשית המלחמה; (ב) הגישה הסבורה כי לצד המחדל המודיעיני היו גם כישלונות בהכנתו של צה"ל למלחמה הבאה, ואלה תרמו במידה ניכרת לכישלונות הצבאיים בראשיתה; (ג) הגישה הסבורה כי שורש הבעיה לא היה במחדל המודיעיני, אלא בתהליך ההסתאבות שעברה החברה הישראלית בכלל וצה"ל בפרט ובהכנה בלתי ראויה של הצבא למלחמה.

מחדל מודיעיני

את הביטוי המוסמך ביותר לגישה זו נתנה ועדת אגרנט עצמה כשקבעה בעיקר מסקנותיה שהתפרסמו בפומבי כשנה לאחר המלחמה:

פתיחת המלחמה על ידי מצרים וסוריה ביום הכיפורים תשל"ד (6.10.73) בשעה 14:00 בקירוב, הפתיעה את צה"ל בזה שעד לשעות הבוקר המוקדמות של אותו יום לא העריכו הפיקוד העליון של צה"ל וההנהגה המדינית שמלחמה כוללת עומדת להתחיל [...] רק בשעה 4:30 בבוקר בערך ביום הכיפורים הודיע ראש אמ"ן, על יסוד מידע חדש שקיבל, על פתיחת המלחמה על ידי האויב בשעה 18:00 בערב בשתי החזיתות. התראה קצרה זו לא אפשרה גיוס של המילואים בצורה מסודרת וחייבה גיוס חפז של מילואי צבא היבשה, שלא לפי לוחות הזמנים ונהלי הגיוס התקינים. הטעות הנוספת של ארבע שעות בין שעה 18:00 לשעה 14:00 קיצרה עוד יותר את מרווח הזמן בין קריאת המילואים לבין פתיחת האש על ידי האויב. טעות שניה זו גרמה לשיבושים נוספים בכוננות של הכוחות הסדירים בחזיתות, ובפריסתם הנכונה בעיקר החזית התעלה.¹⁹

אף כי ועדת אגרנט קבעה כי בשורש אי-מוכנותו של צה"ל למלחמה עמד הכשל המודיעיני, לא התעלמה מטעויות אחרות שתרמו למצב הקשה עם הפתיחה באש. טעות אחת היתה

19 דו"ח ועדת אגרנט: ועדת החקירה – מלחמת יום כיפור, עם עובד, תל אביב 1975 (להלן: אגרנט 1975), עמ' 18-19.

של הרמטכ"ל, שגם על בסיס הערכת החסר של אמ"ן, 'היה עליו להמליץ על גיוס מילואים חלקי בכוחות היבשה עוד מראשית השבוע שקדם למלחמה' ועל גיוס מלא יותר ב-5 באוקטובר.²⁰ מקור הכשל השני, לדעתה של הוועדה, היה עצם היסמכותו המלאה של הרמטכ"ל על הבטחתו של אמ"ן להתרעה, והדבר תרם הן לאי-גיוס המילואים במועד הן לאי-הכנת תכניות בלימה על בסיס הצבא הסדיר בלבד.²¹ ולבסוף, גם ב-6 באוקטובר, כשהורה הרמטכ"ל להכין את צה"ל למלחמה שתפרוץ באותו היום, נמנע אלוף פיקוד הדרום מלהוציא פקודת היערכות ברורה לכוחות הזמינים, הורה לפרוס את הכוחות במערך שונה מזה שנקבע בתכנית ההגנה הפיקודית, ומתוך 'חשש שלא לגרום לעצבנות האויב אשר היתה עלולה לדרדר את המצב עד לפתיחה באש בלתי יזומה מראש' הורה להימנע מפריסת הכוחות לפני השעה 16:00.²²

אין ספק ששלוש הטעויות האלה שמנתה הוועדה תרמו לאי-מוכנותו של צה"ל לפתיחה באש, אבל עם זאת חשוב לציין שהן היו תוצאה של המחזל הבסיסי של היעדר התרעה איכותית במועד. הרי ברור שלו היתה ניתנת התרעה עם תחילת תרגיל הצליחה המצרי, ששימש כיסוי להיערכות הכוחות לקרב, היה הרמטכ"ל דורש גיוס מילואים, לפחות חלקי, כמה ימים לפני יום הכיפורים. בתנאים כאלה לא היה הצבא הסדיר צריך לבלום בעצמו ובניגוד לתכניות ההגנה, שכן בחזית הגולן התבססו התכניות גם על חטיבות מילואים ובחזית התעלה על השלמות שלהן. מרווח התרעה מספיק היה גם מונע את הבלבול בחזית התעלה ביום פרוץ המלחמה, ומאפשר לפיקוד העליון לוודא שהכוחות נערכים לקראתה במועד.

מקבלי ההחלטות שלאחר המלחמה הסבירו בגוף ראשון את אשר אירע, ורובם נטו לקבל את התזה העיקרית של הוועדה. גולדה מאיר תיארה בזיכרונותיה את נסיבות פרוץ המלחמה מתוך דגש מיוחד במידת הקריטיות של מתן התרעה בזמן כשיקול העיקרי בגיוס המילואים ואת אי-גיוס המילואים במועד כסיבה שבגללה מצאה את עצמה ישראל במצוקה קשה בימי המלחמה הראשונים.²³ ישראל גלילי סבר אף הוא ש'ניגוד לנימה הרווחת בפובליציסטיקה [...] השגיאה הפטאלית היתה נעוצה בכישלון מודיעיני חמור'.²⁴ משה דיין סבר כי עם פתיחת המלחמה 'היו למצרים ולסורים שני יתרונות ממדרגה ראשונה: היוזמה בפתיחת המלחמה ועליונות קיצונית ביחסי הכוחות'. לכך הוא הוסיף את העובדות ש'יעילות ההתקפה הערבית היתה מעבר למה שהיה חזוי', ולעומת זאת בהפעלה של השריון וחיל האוויר הישראליים התגלו נקודות תורפה ומגבלות.²⁵ עם זאת ראוי לזכור שגם הליקויים בהפעלה של השריון וחיל האוויר היו במידה רבה תוצר של אי-מוכנותו של צה"ל למלחמה כשפרצה.

20 שם, עמ' 39-40.

21 שם, עמ' 40.

22 שם, עמ' 20-21, 42-43.

23 גולדה מאיר, חיי, מעריב, תל אביב 1975, עמ' 305-311.

24 ישעיהו בן-פורת, שיחות, עידנים, ירושלים 1981, עמ' 123.

25 משה דיין, אבני דרך, עידנים, ירושלים 1976, עמ' 684-685.

גם אנשי הצבא שהובילו את צה"ל במלחמה קיבלו את מסקנתה של ועדת אגרנט. הרמטכ"ל העריך שלו היה מקבל התרעה שלושה ימים לפני פרוץ המלחמה, 'היינו מנצחים במלחמה כפי שחשבנו. אז היינו מסכמים, שצה"ל היה מוכן למלחמה'.²⁶ לאחר המלחמה, כששמע שמידע מודיעיני קריטי שהגיע קרוב ל-24 שעות לפני פרוץ המלחמה לא נמסר לו,²⁷ אמר כי לו היה יודע על אותו מידע, היה אפשר להוציא פקודת גיוס מילואים ביום שישי בשעה 18:00 ואז:

היו מגיעים כוחות המילואים של פיקוד הצפון לקווים עוד לפני הפתיחה באש, והסורים לא היו מבקיעים את החזית. כוחות פיקוד דרום לא היו מגיעים, אך לפחות היו יוצאים מסודרים, ולא רצים טנק טנק, כמו משוגעים, בלתי מזוודים ולא על גבי מובילים. חוץ מזה – בשביל הסדיר היה לי לילה שלם [...] לפי תכנית 'שובך יונים' [תכנית ההגנה על התעלה בכוח סדיר], שתורגלה כבר מספר פעמים, הייתי מטיס חטיבת צנחנים למעוזים, היינו תופסים את כל המעוזים, גם את הריקים. שלושה עשרה סוללות ארטילריה היו נפרסות בתעלה. האוגדה הסדירה בסיני היתה נפרשת קדימה. המצרים לא היו צולחים את התעלה. אולי היו מצליחים בפערים בין המעוזים הדלילים, אך לא לכל רוחב החזית ללא אבידות כמו בפאראדה (מצעד).²⁸

קודמו של אלעזר בתפקיד, רא"ל (מיל') חיים בר-לב, שהחליף תוך כדי המלחמה את אלוף פיקוד הדרום שמואל גונן, שלל על הסף את הטענה שאבדן קו בר-לב והמכות האחרות שספג צה"ל בתחילת המלחמה היו תוצר של יכולת לחימה משופרת של הצבא המצרי. במקום זאת קבע כי 'הכל היה תוצאה של ההפתעה'.²⁹ כך חשב גם האלוף אדן, ממקימי קו בר-לב ומפקד אוגדת מילואים שלחמה בסיני. וכך כתב בזיכרונותיו מהמלחמה:

אין לי ספק שאילו קיבלנו התראה מוקדמת ואילו היה בידינו לפרוש את כוחות 'סלע', היתה התמונה שונה לחלוטין. כשאני חושב על ששיגינו בכל השגיאות האפשריות בטרם תיפתח המלחמה ובתחילתה, ולמרות זאת הצליחו כוחותינו הקטנים והבלתי מאוזנים להבקיע דרכם אל התעלה, אני לומד קל וחומר מה היה אילו היינו מוכנים וערוכים במלוא כוחנו.³⁰

26 דברי סיכום של הרמטכ"ל בכינוס ספ"ק דרום (סגל הפיקוד) 14 בפברואר 1974 מצוטטים בתוך: ברטוב, דדו (לעיל הערה), עמ' 342-343.

27 מדובר ב'ידעת יחמור', שממנה עלה שפינוי החירום הסובייטי, שהוחל בו כ-24 שעות קודם לכן, נעשה בשל הודעה ערבית לקרמלין על הכוונה לצאת למלחמה. הידיעה לא נמסרה לרמטכ"ל. לדיון בידיעה זו ובהשלכותיה ראו: בר-יוסף, הצופה שנדרם, עמ' 333-338.

28 יואל בן-פורת, נעילה: סיפור ההפתעה של מלחמת יום הכיפורים, עירנים, תל אביב 1991, עמ' 103.

29 כרמית גיא, בר-לב: ביוגרפיה, עם עובד וספריית פועלים, תל אביב 1998, עמ' 256.

30 אברהם אדן (ברן), על שתי גדות סואץ, עירנים, ירושלים 1979, עמ' 72.

האלוף (מיל') אריאל שרון, שהיה אלוף פיקוד הדרום עד יולי 1973 ומפקד אוגדת המילואים השנייה בחזית, סבר שלו היתה תכנית 'שובך יונים' מבוצעת על פי התכנון, אמנם לא היתה נמנעת צליחת החי"ר המצרי, אך המצרים היו מצליחים להשתלט רק על 'רצועה צרה על שפת המים, אולי עד כביש התעלה'.³¹ להערכה דומה הגיע גם דן שומרון, לימים רמטכ"ל צה"ל וב-1973 מפקד חטיבת השריון 401, שבלמה את המאמץ המצרי בגזרה הדרומית של תעלת סואץ.³² אלוף (מיל') יצחק חופי, שב-1973 היה אלוף פיקוד הצפון, העריך כי לו 'היינו [בפיקוד הצפון] מבצעים גיוס מילואים מבעוד מועד, לפחות של חטיבת טנקים אחת נוספת, כל תמונת הקרב של היומיים הראשונים היתה שונה'.³³

לא מעט מחקרים היסטוריים תומכים גם הם בתזה ששורש הכשל בתחילת המלחמה היה במחדל המודיעיני. החשוב שבהם הוא מחקרה של מחלקת ההיסטוריה של צה"ל, שהושלמה מהדורתו הראשונה בלי שתפורסם ב-1987, ומהדורה עדכנית שלו יצאה בהוצאה פנימית ב-2004. בהתייחסו לשני הימים הראשונים של המלחמה קבע מחבר המחקר ד"ר אלחנן אורן:

ההפתעה הראשונה היכתה בהלם כפול – לא זו בלבד שהצבא לא ניצב הכן, אלא כוחות 'הכוננות' עצמם [קרי, אלה שהיו זמינים] הופתעו: בצפון היו ערוכים למעשה יותר לתקרית רבתי בנוסח 'יום קרב' מאשר למתקפה במלוא רוחב החזית [...], ובדרום לא נערך בקווים הקדמיים אף הכוח המינימלי שהיה אמור לקדם מתקפה כללית, לפי תכנית 'שובך יונים' [...]

משנפתחה האש, מיהרו המפקדים להטיל כוחות קדימה – בתגובות רפלקסיביות, פרי הרגלים ותרגילים מאז שנות מלחמת ה'התשה' – ועד מהרה לא נותרו בידיהם עתודות.

הלם ההפתעה לצה"ל ניכר בקורותיו של יום המלחמה השני. מפקדות הפיקודים והמצפ"ה [מוצב הפקוד העליון] נקלעו בין הערכות פסימיות לאופטימיות, ונראה שלא חזרו עדיין למה שהוגדר 'שווי משקל'.³⁴

גם מחקרים אחרים המבוססים על מסמכים של צה"ל ועל תחקירים שנעשו בו מאששים את חשיבותה של ההפתעה בקביעת תוצאות המלחמה בימיה הראשונים. מחקרו של חנוך ברטוב על רמטכ"ל המלחמה רא"ל דוד אלעזר, מחקר שנסמך על גישה כמעט חופשית

31 הערכת שרון בתוך: עמנואל סאקל, הסדיר יבלום? כך הוחמצה ההכרעה בסני במלחמת יום הכיפורים, מעריב, תל אביב 2011, עמ' 141.

32 שם.

33 אלוף (מיל') יצחק חופי, 'חזית הצפון', בתוך: חיים אופז ויעקב בר-סימן-טוב (עורכים), מלחמת יום הכיפורים: מבט מחדש, המכון ליחסים בין-לאומיים ע"ש לאונרד ריוויס, האוניברסיטה העברית בירושלים ומשרד החינוך, התרבות והספורט, מרכז ההסברה, ירושלים 1999, עמ' 98.

34 אלחנן אורן, תולדות מלחמת יום הכיפורים, אמ"ץ-תה"ד-המחלקה להיסטוריה, [תל אביב] 2004, עמ' 103. נכון למועד כתיבת דברים אלו (מרס 2013) עדיין לא אושר המחקר לפרסום לציבור.

לכל התיעוד של לשכת הרמטכ"ל, קיבל בלא עוררין את מסקנתה של ועדת אגרנט, ולפיה בשורש הכישלונות הצבאיים עם פרוץ המלחמה עמד כשל ההתרעה של אמ"ן.³⁵ חוקרים אחרים שהתמקדו בגזרות צרות יותר הגיעו למסקנות דומות. כך, למשל, עמנואל סאקל, שהיה מג"ד בחטיבה השריון 14, חטיבת הקו שנשאה את עיקר נטל הלחימה בשעות המלחמה הראשונות, חקר בעבודת הדוקטור שלו את שלב הבלימה בחזית הדרום. מניתוח מפורט של הקרב הסיק סאקל שהיערכות מוקדמת על פי תכנית 'שוכב יונים' – שבחלקה הגדול היתה בת ביצוע אף על פי שההתרעה המאוחרת נתנה לצה"ל מרווח זמן של פחות מעשר שעות – היתה שוללת מהמצרים את רוב הישגיהם, מונעת מהם לפרוץ מעבר לציר 'לכסיקון', מצמצמת עד מאוד את האבדות הישראליות, ומביאה לתוצאות הרבה יותר טובות לכוחותינו, הן בקרב המגננה והן במלחמה כולה.³⁶ צבי עופר, שערך במחלקת ההיסטוריה את התחקיר הרציני ביותר שנעשה בצה"ל על הקרבות בפיקוד הצפון, הגיע למסקנה כי אפילו הכוחות שהיו בפיקוד עם פרוץ המלחמה היו מספיקים לבלימה, אילו היו מופעלים כהלכה.³⁷

הכנה לקויה וטעויות אסטרטגיות

שלא כגישה הראשונה, שרבים ממבטאיה הם מקבלי ההחלטות בדרג המדיני והצבאי, הגישה השנייה להסבר אי-מוכנותו של צה"ל למלחמה נשענת בעיקר על חוקרים בלתי תלויים שמצאו, לצד הכשל ההתרעתי, גם מחדלים אחרים. זאב שיף, מטובי הפרשנים הצבאיים שקמו בישראל, העריך כי חשובה לא רק הטעות המודיעינית, אלא גם הטעות בהערכת יחסי הכוחות – זו שנבעה מזלזול ביכולתם של צבאות ערב ומהערכת יתר של יכולת צה"ל. בפועל התברר כי מאז 1967 פשו בצבא נגעים שונים, מקצתם מוסריים ומקצתם מקצועיים, ובשל כך הוא לא היה חזק כמו שהיה נדמה.³⁸ חיים הרצוג, אף הוא מחשובי הפרשנים של אותה תקופה, העריך באופן דומה כי בשורש הכישלון בתחילת המלחמה עמדה לא רק הטעות המודיעינית, שאכן היה לה משקל מכריע, אלא גם ההנחה 'העיקשת של הממסד הצבאי הישראלי, שדי היה ביחסי כוחות הלא-מציאותיים, ובנחיתות המשוועת על הגבולות, כדי לבלום מתקפה מצרית או סורית'.³⁹ בני מוריס סבר שכשל ההתרעה הוא

35 ברטוב, דרו, בייחוד עמ' 308-343.

36 סאקל, הסדיר יבלום?, עמ' 143.

37 מחקרו של צבי עופר התבסס על מחקר קודם על קרבות חטיבה 188 שערכו יהושע נבו ויעקב חיסודאי בשביל ועדת אגרנט. לפרטים על ממצאי מחקרו של עופר ראו: עמנואל רוזן, 'למה הופקרה חטיבת "ברק"?' מעריב, 24.9.1993. לתגובות לתחקיר ראו מעריב, 1.10.1993. לתיאור מפורט של הטעות בהפעלת הכוחות ראו: אבירם ברקאי, על בלימה: סיפורה של חטיבה 188 במלחמת יום כיפור, מעריב, תל אביב 2009, עמ' 146-147.

38 זאב שיף, רעידת אדמה באוקטובר, זמורה-ביתן-מודן, תל אביב 1974, עמ' 239-244.

39 חיים הרצוג, מלחמת יום הדין, ידיעות אחרונות, תל אביב 1998, עמ' 258.

שהביא לידי יחסי כוחות בלתי אפשריים עם פרוץ המלחמה, ועם זאת שם דגש גם בשיפור בכושר הלחימה של הצבאות הערביים, שבשלו נעשתה הלחימה קשה הרבה יותר.⁴⁰ הניתוח המפורט של אבי קובר מנה ארבע בעיות עיקריות בתגובתו של צה"ל למתקפה הערבית. שתיים מתוכן – נחיתות עצומה ביחסי הכוחות ושימוש בלתי יעיל בכוח האווירי – היו תוצר ישיר של ההפתעה. השתיים האחרות – היעדר רכיבי כוח שהיו אמורים להשתלב במאמץ ההגנה ותפיסת הגנה לקויה, בעיקר בחזית המצרית – היו תוצר של תכנון לקוי והכנה בלתי נכונה של צה"ל למלחמה.⁴¹ שמואל גורדון, שחקר את המערכה האווירית בפרוץ המלחמה, הסיק גם הוא כי לצד הכשל ההתרתעי וכשלי מודיעין אחרים ברמה האסטרטגית קבעו את התוצאה רכיבים אחרים שאינם קשורים למודיעין: דוקטרינת בלימה שגויה, היסמכות על הגנה קשיחה לפני המלחמה, ותהליכי קבלת החלטות בלתי סדורים תוך כדי המלחמה. התוצאה הקשה ביותר של תהליכי קבלת החלטות אלו היתה ביטול מבצע 'תגר' לחיסול מערך הנ"מ המצרי בבוקר 7 באוקטובר והיציאה למבצע 'דוגמן', שהיה יעדו השמדת מערך הנ"מ ברמת הגולן, בלא ההכנות המינימליות שנדרשו לכך, ובשל כך נכשל כישלון מלא.⁴²

את הטענה שתכנון אופטימי יתר על המידה וחשיבה אסטרטגית מוטעית, ולא היעדר התרעה, הם שעמדו בשורש הכשל העלו גם שלושה שהיו מעורבים עמוקות בתהליך ההתכוננות לקראתה. לראש אמ"ן ב-1973, אלי זעירא, היה, כמוכח, עניין לגמד עד כמה שאפשר את משקלו של הכשל המודיעיני בקביעת מהלך המלחמה בימיה הראשונים, ולכן טען כי 'המחדל האמיתי במלחמת יום הכיפורים, בניגוד למחדל המדומה, הכוזב, המיוחס לאמ"ן', היה נעוץ בתכניות המלחמה, שהיו מבוססות על הנחות לא ראליות מלכתחילה, והביאו לידי נפילתו המהירה של קו בר-לב באבדות כבדות לכוחותינו ובמחיר זול יחסית למצרים. לטענתו של זעירא, הבעיה היתה נעוצה בשני ליקויים עיקריים: ראשית, הניסיון להגן על סיני הגנה קשיחה על קו המים באמצעות כ-1,000 חיילים בקו הקדמי המתוגברים ב-100-200 טנקים מול כ-100,000 חיילים מצרים שתקפו בחזית רחבה לאורך ק"מ 160 – ניסיון שהציב יחסי כוחות בלתי אפשריים מלכתחילה. ושנית, התפקיד שיועד לחיל האוויר כמי שיוכל להתגבר על יחסי הכוחות הבעייתיים, אף שחיל האוויר הודיע מראש כי ב-48 השעות הראשונות למלחמה ימקד

40 בני מוריס, קורבנות: תולדות הסכסוך הציוני-ערבי, 1881-2001, עם עובד, תל אביב 2003, עמ' 377-397.

41 אבי קובר, הכרעה: הכרעה צבאית במלחמות ישראל-ערב 1948-1948, מערכות, תל אביב 1995, עמ' 334-335.

42 שמואל גורדון, שלושים שעות באוקטובר: החלטות הרוח גורל על הפעלת חיל האוויר בתחילת מלחמת יום כיפור, מעריב, תל אביב 2008, עמ' 350-351, 433. ראוי לציין כי מפקד חיל האוויר במלחמה העריך כי 'ללא ספק היו תכניות אלה [תגר ו"דוגמן"] יכולות להצליח, אילו בוצעו בכפיפות מלאה לתנאי הביצוע שנדרשו עבורן או הונחו כקיימות'. ראו: בני פלד, ימים של חשבון, מודן, בן-שמן 2004, עמ' 347.

את עיקר כוחו בחיסול מערך ההגנה האווירית וחיל האוויר המצרי.⁴³ למסקנה דומה הגיע גם מרדכי גזית, שהיה מנכ"ל משרד ראש הממשלה ב-1973, ו-25 שנים לאחר פרוץ המלחמה אמר כי:

עצם העניין המודיעיני, אפילו היה מוטעה, דבר מצער כשלעצמו, הרי לא הוא היה בעוכרינו. מה שהיה בעוכרינו היה משהו אחר. אם תרצו תוכלו לקרוא גם לכך קונספציה. המשהו אחר (כך במקור) היה הנחה תכנונית של צה"ל, שנתבררה כמוטעית. הנחה זו גרסה שישראל בזכות הקווים החדשים שיש לה מאז 1967, יכולה להדוף או לפחות לבלום כל מתקפה, גם אם זו תבוא משתי חזיתות ובמפתיע. גם אם זו תבוא ממצרים ומסוריה במתואם ובו זמנית.⁴⁴

ישראל טל, שב-1973 היה סגן הרמטכ"ל, אמר 20 שנה לאחר המלחמה כי הכישלונות בתחילתה היו תוצר של החלטת הדרג המדיני לוותר על האופציה של הפתיחה במלחמה והותרת היזמה הצבאית בידי הצד הערבי.⁴⁵ בסוגיית ההתרעה הציג טל גישה יוצאת דופן, אף כי לא די מוסברת:

כאשר דנים בהתרעה ב'מלחמת יום הכיפורים', יש הטוענים כי היה בה כישלון של המודיעין, ואיני מסכים כלל להגדרה זו. אני חושב שבכל תולדות ישראל ההצלחה הגדולה ביותר של המודיעין היתה ב'מלחמת יום הכיפורים', ואיני חושב שלא היתה התרעה [...] היתה התרעה במלחמת יום הכיפורים. בפעם הראשונה בתולדות מדינת ישראל היתה התרעה מלאה, על פי תורת הביטחון שלנו [...] קיבלנו התרעה על-ידי הידיעות שקיבלנו, פוזיטיבית, מהמקורות הכי טובים שיש לנו עם פרטי פרטים [...] הלוואי שהמודיעין ייתן תמיד התרעות כל כך אפקטיביות כמו ההתרעות שנתן בכל השנה שקדמה למלחמת יום הכיפורים.⁴⁶

ולבסוף יש הסבורים כי במחדל היתה גלומה גם ברכה, שכן אי-פריסת הכוחות הזמינים בסניני לפי תכנית 'שובך יונים' בבוקר 6 באוקטובר מנעה מצה"ל אבדות קשות עוד יותר. הבולט בקרב מבטאי תפיסה זו הוא אלוף פיקוד הדרום במלחמה שמואל גונן. לדבריו, 'מזל שלא פרשנו ב"שובך יונים" כי הדבר הציל את החטיבה השנייה מגורלה של הראשונה', שכן 'המצרים ריכזו לצליחה, על כל קילומטר, 54 טילי נ"ט. אין טנק שיכול לעמוד נגד

43 אלי זעירא, מיתוס מול מציאות: מלחמת יום הכיפורים – כישלונות ולקחים, ידיעות אחרונות, תל אביב 2004, עמ' 77-80. זו מהדורה חדשה ומעודכנת מעט יותר של הספר שהוציא זעירא ב-1993 ונקרא מלחמת יום כיפור: מיתוס מול מציאות, ידיעות אחרונות, תל אביב 1993.

44 מרדכי גזית, 'האם אפשר היה למנוע את המלחמה?', בתוך: אופו ובר-סימן-טוב (עורכים), מלחמת יום הכיפורים, עמ' 12.

45 אלוף (מיל') ישראל טל, 'ההתרעה ב"מלחמת יום הכיפורים"', הרצאה לפני קציני אמ"ן, 12.7.1993, מחנה גלילות, סדרת סמפוזיונים על המודיעין במלחמת יום הכיפורים, עמ' 7-8.

46 שם, עמ' 1, 10, 11.

זה.⁴⁷ מכיוון שבדבריו של גונן אפשר לראות משום ניסיון להצדיק בדיעבד את טעויותיו, ראוי לציין שחוקרים בלתי תלויים העלו טענות דומות. כך, למשל, הניחו שני חוקרים, דן הורוביץ ואדוארד לוטווק, ש'פריסה מלאה של הכוחות [הסדירים] בקו החזית לא היתה עוזרת; להיפך, היא היתה מגדילה עוד יותר את המספר הסופי של האבידות — אלא אם כן המילואים היו מגויסים ובכך משנים את מאזן הכוחות הכולל'.⁴⁸ זאב שיף נטה להסכים לטענה כשדן בכשלים בתכנון המלחמה, וקבע כי 'הטענה כי בדיעבד טוב שתכנית ההגנה על סיני לא הוצאה לפועל, כי השריון בסיני היה מאבד הרבה יותר, היא הוכחה נוספת לטעות החמורה שעשתה ישראל לגבי יחסי הכוחות'.⁴⁹

ליקויים ערכיים בחברה הישראלית ובצה"ל

הגישה השלישית המנסה להסביר את הכישלונות הצבאיים בתחילת המלחמה מגמדת במידה רבה את חשיבותו של הכשל המודיעיני, ורואה בהכנה בלתי נכונה של צה"ל לקראת המלחמה הבאה, ועוד יותר מכך בפגמים בסיסיים בחברה הישראלית, את שורש הבעיה. אחדים ממבטאיה הם אנשי צבא, בכללם כאלה שהדיחה ועדת אגרנט מתפקידם. אחרים הם מומחים מקצועיים. בקוטב אחד של גישה זו אפשר למצוא תפיסה כמעט מוסרית, הרואה בתוצאות המלחמה עונש על הסתאבותה של החברה הישראלית בשנים שקדמו למלחמה. נשיא המדינה דאז אפרים קציר נתן לכך ביטוי בהרצאה שנשא בימי הקרבות האחרונים, כשעדיין היה ערפל המלחמה כבד: 'כאשר יתלבנו כל המעשים שנעשו בקשר למלחמה, אני חושש שנמצא כי היו בהם מחדלים לא-מעטים. אסתכן ואומר — מחדלים צבאיים ומדיניים, מחדלים שכולנו אשמים בהם, משום שרצינו להיות בעולם אוטופי שלא היה זהה לחלוטין עם המציאות שחינו בה'.⁵⁰ בציבור התפרשו דבריו כ'כולנו אשמים' — מעין ביטוי לחולשות המוסריות הקולקטיביות, שעליהן נענשה עכשיו החברה הישראלית כולה.

מאיר עמית, ראש המוסד עד 1968, נתן ביטוי דומה לשורשי הכשל באומרו כשבועיים לאחר תום המלחמה: 'אנחנו כולנו בנינו לעצמנו מצב, או עמדה, או גישה של ביטחון עצמי מופרז, של תחושת עוצמה, של "אני ואפסי עוד"'. ואנחנו חיינו במצב הזה ורווינו ממנו נחת ומצאנו היתרים לנהוג בו כפי שנהגנו'.⁵¹ למסקנה דומה הגיעו גם כהן וגויץ, שחקרו את מלחמת יום הכיפורים במסגרת רחבה יותר של דיון באסונות צבאיים. הם מצאו כי אווירה של שחצנות וביטחון עצמי מופרז — פרי הבאושים של הניצחון המזהיר במלחמת

47 דברי גונן מצוטטים אצל סאקל, הסדיר יבלום?, עמ' 141, 303.

48 Edward Luttwak and Dan Horowitz, *The Israeli Army*, Harper and Row, New York 1975, p. 339, התרגום שלי.

49 שיף, רעידת אדמה באוקטובר, עמ' 244.

50 הארץ, 25.10.1973.

51 מצוטט אצל ברטוב, דרו, עמ' 247.

1967 – גרמו לדרג הצבאי והמדיני שלא להבין נכונה את משמעות השינויים המהותיים שחלו מאז בצבאות של מצרים וסוריה, ויצרו כשל מחשבתי בהבנת משמעותם של יחסי הכוחות הצבאיים בקו החזית ערב המלחמה.⁵²

היו חוקרים שמיקדו את שורש הכשל פחות בתמורות שעברה החברה הישראלית ויותר בשינויים שעבר הצבא בעיקר מאז מלחמת ששת הימים. יעקב חסדאי סבר כי ליקויי צה"ל במלחמה לא נבעו מההפתעה דווקא, אלא מיירדה ברמת החשיבה הצבאית, מכרסום בסולם הערכים של צה"ל ומליקויים בבחירת מפקדי הצבא ובהכשרתם.⁵³ עמנואל ולד מצא כי בעייתו של צה"ל בחזית התעלה היתה בעיקר השימוש היעיל שעשו המצרים בטילי הנ"ט – בעיה טקטית שהיתה מותירה את רישומה גם לו לא היתה הפתעה. בחזית הגולן, על פי ולד, נערך צה"ל בכוחות מתוגברים לקראת 'יום קרב' ולא לקראת מתקפה כוללת, והקו נפרץ בגלל הפעלה בלתי מושכלת של כוחות העתודה. 'בשני המקרים, מסכם ולד, 'לא היתה ההפתעה הגורם המכריע, שבאמצעותו אפשר להסביר את הכישלון'.⁵⁴

באופן דומה סבר חנן שוורץ (שחווה על בשרו את ההפתעה ברמת הגולן כקצין הקשר של חטיבה 188) כי שורש הבעיה ב-1973 היה ב'ליקויים פיזיים ותודעתיים בהיערכות המוקדמת של כוחותינו להגנה', ולא בכשל התרעתי או בסד"כ סדיר בלתי מספיק.⁵⁵ צבי לניר אמר כי ערב המלחמה נקט צה"ל את כל המהלכים והאמצעים 'שהוערכו מראש כמספיקים להכשלת מהלכיו של המפתיע'. מקור ההפתעה, על פי לניר, לא היה בכישלוננו של אמ"ן להתריע במדויק על מועד המהלכים הערביים הצפויים (מה שהוא מכנה 'הפתעה מצבית'), אלא בתפיסה בלתי נכונה של גבולות הכוח של ישראל, שבמציאות התבררו מוגבלים הרבה יותר ממה ששוער לפני המלחמה, קרי במה שלניר מגדיר 'ההפתעה הבסיסית'.⁵⁶

לסיכום הדיון בנסיבות שבעטיין לא היה צה"ל מוכן לקדם את פני המתקפה הערבית משפרצה ובמשמעויות שהיו לחוסר מוכנות זו יש להעיר שלוש הערות: ראשית, דיון זה לא עסק בקטגוריה של ההסברים המכונה 'תאוריית הקונספירציה'. על פי גרסה אחת של תאוריה זו, מקבלי ההחלטות הישראלים ידעו על המתקפה המתקרבת, ונמנעו מלנקוט צעדי נגד כדי שלא למנוע מלחמה שבה, כך האמינו, יובסו הערבים עוד פעם. בפועל היו התוצאות שונות ממה שציפו.⁵⁷ על פי גרסה אחרת, קיצונית הרבה יותר, היתה המלחמה

Eliot Cohen and John Gooch, *Military Misfortunes: The Anatomy of Failure in War*, 52
Vintage Books, New York 1991, pp. 124-125, 130

יעקב חסדאי, אמת בצל המלחמה, זמורה-ביתן-מודן, ירושלים, 1978, עמ' 10-23.

עמנואל ולד, קללת הכלים השבורים, שוקן, תל אביב 1987, עמ' 100-101.

חנן (שוורץ) שי, 'ההפתעה במלחמת יום הכיפורים', בתוך: אופו ובר-סימן-טוב (עורכים), מלחמת יום הכיפורים, עמ' 85.

צבי לניר, ההפתעה הבסיסית: מודיעין במשבר, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1983, עמ' 37, 56.

דוד ארבל ואורי נאמן, שיגיון ללא כיפורים: ההפתעה שלא היתה והאסטרטגיה שכשלה, ידיעות אחרונות, תל אביב 2005.

תוצר של תיאום בין קיסינג'ר לבין מנהיגי ישראל ומצרים, והיא נועדה לאפשר למצרים להשיג הישגים בתחילתה, והדבר יחזיר להם את כבודם ויאפשר להם להיכנס למשא ומתן עם ישראל.⁵⁸ מכיוון שאין שום עדות של ממש התומכת בתאוריות האלה (וזה אכן טיבן של תאוריות קונספירטיביות), איני רואה צורך לדון בהן כאן.

שנית, אף כי כל ההערות שהוצגו כאן נוגעות לקשר בין התרעת המודיעין לבין מהלך המלחמה בשלביה הראשונים, חשוב לציין כי אין הסכמה בין הנוגעים בדבר בדבר עצם מהותה של ההתרעה. כמעט חצי שנה לפני המלחמה הבטיח ראש אמ"ן למקבלי ההחלטות כי במקרה של מלחמה כוללת 'נדע על כך מראש ונוכל לתת התראה, לא רק טאקטית אלא גם אופרטיבית, כלומר מספר ימים מראש'.⁵⁹ דומה שאין חילוקי דעות שהתרעה כזאת היתה מביאה לתחילת תהליך גיוס המילואים בראשית אוקטובר (עם פתיחת התרגיל המצרי), ומאפשרת לצה"ל לפרוס את סדר הכוחות של תכנית 'סלע' – כ-1,000 טנקים בסיני וכ-600 ברמת הגולן עד 6 באוקטובר. סד"כ כזה היה (כך אפשר לשער) מונע מהצד הערבי כל הישג של ממש עם פתיחת המלחמה. במקרה הרע יותר, שבו היה מרווח ההתרעה מצטמצם ל-48 שעות בלבד, היה צה"ל מספיק להיערך במלואו למלחמה ברמת הגולן, ובחזית התעלה היה נערך באופן חלקי, אך עדיין טוב בהרבה מהמצב שנערך בפועל.

כידוע, על אף הציפייה שהתרעות כאלה יינתנו, עד בוקר 6 באוקטובר צוירה לפני מקבלי ההחלטות תמונת מודיעין שלפיה מלחמה אינה צפויה. ממילא ברור אפוא שיחסי הכוחות הבלתי אפשריים בתחילת המלחמה נבעו פחות מביטחון עצמי ומתחושת שיכרון כוח של מפקדי צה"ל, כמו שסבורים, כאמור, לא מעט מהעוסקים בנושא, ויותר מאמונתם של מקבלי ההחלטות, שהתבססה לא רק על הבטחתו של ראש אמ"ן, אלא גם על הכרה טובה בדבר יכולות האיסוף של הארגון, שלפני כל מתקפה כוללת תינתן התרעה של כמה ימים מראש. שיקול זה השפיע גם על החלטתו של אלוף פיקוד הדרום להשהות את פריסת הכוחות הזמינים לפי תכנית 'שוכך יונים' עד לרגע שבו פרצה המלחמה בפועל.

ולבסוף, חשוב גם להדגיש את הממד הסינרגי של השלכות הכשל ההתרעתי. רוב ההתייחסויות המצמצמות בחשיבותו נוגעות לחזית התעלה, קרי נפילת קו בר-לב והיפגעותם של שני שלישים בערך מטנקי האוגדה הסדירה ביום המלחמה הראשון. ניתוחים אלו כמעט אינם רואים במצב בחזית הגולן ובחזית האווירית תורמים למצב הקשה בדרום. באופן דומה הדיון בכישלוננו של חיל האוויר להשמיד את מערכי הנ"מ של מצרים וסוריה מתמקד בתהליך קבלת ההחלטות (שאכן התבררו מוטעות) בדרג של שר הביטחון, הרמטכ"ל, ובעיקר מפקד חיל האוויר, בלי לנגוע במצב הקשה ברמת הגולן, שבעטיו עלה בכלל על הפרק הצורך להפסיק את מבצע 'תגר' ולצאת מיד ל'דוגמן'.

58 ראו, למשל: אורי מילשטיין, 'קונספירציה? למה לא', הארץ, 17.4.2011.

59 זעירא, מיתוס מול מציאות, עמ' 102.

התוצאה של שיטת ניתוח זו היא גימור משקלו של הכשל ההתרעתי והבלטת השגיאות שנעשו לאחר הפתיחה באש מתוך הצגתן לעתים בלתי נמנעות בשל התכונות לא נכונה כביכול למלחמה. לכן חשוב להדגיש שוב שהתרעה של 24 שעות מראש היתה הופכת את המצב ברמת הגולן לאקוטי הרבה פחות בבוקר 7 באוקטובר. במצב כזה סביר להניח שדיין היה מאפשר לחיל האוויר להשלים את מבצע 'תגר', כמו שתוכנן, והחיל היה משיג חופש פעולה אווירי בדרום לקראת אמצע היום השני למלחמה או לקראת סופו. אחרי כן היה חיל האוויר מצליח להגיע להישגים דומים גם בחזית רמת הגולן. במילים אחרות, כישלון 'תגר' ואחריו 'דוגמן' לא היו בהכרח תוצר של התכונות בלתי נכונה של חיל האוויר למלחמה, אלא של היווצרות נסיבות בלתי נוחות במידה קיצונית לביצוע משימות אלו – נסיבות שהיו תוצר של ההפתעה, ואשר הביאו בסופו של דבר לידי כישלון של שני המבצעים.

בדומה, כישלונם של שני מבצעים אלו, שמנע את השתתפותו היעילה של חיל האוויר בקרב היבשה, הגדיל מאוד את המאמץ שנדרשו לו כוחות הקרקע, ומטבע הדברים חשף חולשות מסוימות (בעיקר מחסור בארטילריה ובח"ר), שייתכן שלא היו מתגלות כלל לו היה חיל האוויר מצליח להשיג חופש פעולה בתעלה וברמת גולן ומשתתף השתתפות מסיבית ויעילה בקרב – למשל על ידי השמדת הגשרים על התעלה, מהלך שהיה מנתק את הצבא המצרי בסיני מהעורף הלוגיסטי שלו.⁶⁰

מקורות הכישלון ההתרעתי

ברו"ח הפומבי שהוציאה ועדת אגרנט ב-1974 נקבע כך:

סיבות הכישלון של גורמי ההערכה היו שלוש: ראשית, דבקותם העקשנית במה שהיה קרוי בפיהם ה'קונצפציה', שלפיה (א) לא תצא מצרים למלחמה נגד ישראל אלא אם תבטיח לעצמה יכולת אווירית לתקוף את ישראל בעומק, ובמיוחד את שדות התעופה העיקריים של ישראל, כדי לשתק את חיל האוויר הישראלי, ו-(ב) סוריה לא תצא להתקפה רבתי על ישראל אלא בעת ובעונה אחת עם מצרים. התברר לנו מנימוקים שעוד יפורטו ברו"ח החלקי הנוסף שלנו, כי 'קונצפציה' זו, שיתכן שהיתה נכונה בזמנו, לא נבחנה מחדש בחלקה הראשון והמכריע נוכח לחץ הנסיבות המדיניות שהשתנו, ובמיוחד על סמך מידע נוסף שהגיע לידי אמ"ן על התעצמות האויב במערכות נשק נוספות, ועל כן היא נעשתה מופרכת למעשה. שנית, ראש אמ"ן הבטיח לצה"ל מתן התראה מראש על כוונת האויב לפתוח במלחמה כוללת, התראה שמשכה יאפשר את גיוסם הסדיר של המילואים. הבטחה זו הונחה כיסוד מוסד לתכניות ההגנה של צה"ל. אנו מוצאים

60 לדיון נרחב בהשלכות ההפתעה על הלחימה המשולבת של צה"ל בשתי החזיתות היבשתיות ובחזית האווירית ראו: בריינסף, הצופה שנדרם, עמ' 359-419.

שלא היה יסוד לתת לצה"ל הבטחה מוחלטת כזו. שלישית, בימים שקדמו למלחמת יום הכיפורים היה בידי אמ"ן (מחקר) ידיעות מתריעות למכביר, שסופקו לו על ידי מחלקת האיסוף בתוך אמ"ן ועל ידי רשויות איסוף אחרות במדינה. אמ"ן (מחקר) וראש אמ"ן לא העריכו נכונה את ההתרעה שבידיעות הללו, מתוך דבקותם הדוקטרינרית ב'קונצפציה' ונכונותם לתרץ את היערכות האויב בקוי החזית, שהיתה ללא תקדים בגודל כוחותיה ובכיוונה כלפי החזיתות, בהניחם שכל זה מעיד רק על מערך הגנתי בסוריה ועל עריכת 'תרגיל' רב-זרועי במצרים, בדומה לתרגילים שהתקיימו שם בעבר. מסיבה זו גם נזהר ראש אמ"ן זהירות מופרזת בנסיבות לנקוט אמצעים נוספים, שעמדו לרשותו, ושהיו עשויים לגלות מידע משלים חשוב. כך עלה בידי האויב להטעות ולהפתיע את צה"ל במסווה התרגיל שנערך כביכול במצרים. רק בבוקרו של יום ו' 5 באוקטובר, התחילה אמנות אמ"ן בצדקת הערכתו להתערער, וזאת בגלל קבלת ידיעה ברורה במיוחד, שקשה היה ליישבה עם הנחת המערך ההגנתי ו'התרגיל'.⁶¹

חלק זה של המאמר ירחיב בשלושה נושאים המתדיינים עם תזה זו. ראשית, הוא יתאר את הספרות שהצטברה מ-1974 וחיזקה את תקפותה של התזה העיקרית של ועדת אגרנט, ולפיה מחלקת המחקר של אמ"ן קיבלה שפע מידע שסתר את הקונצפציה, אבל לא היה בו די כדי לערער אותה במועד, שכן גורמי ההערכה המרכזיים שמצאה הוועדה אחראים למחדל – ראש ענף 6 במחלקת המחקר באמ"ן והאחראי על הערכת מצרים סא"ל יונה בנדמן; ראש מחלקת המחקר תא"ל אריה שלו; וראש אמ"ן האלוף אלי זעירא – דבקו בה ממש עד הרגע האחרון. שנית, הוא יציג את הניסיון, שראשיתו בתחילת שנות התשעים, לקעקע תזה זו הן על ידי עמעום ערכו וחשיבותו של המידע ההתרעתי שאסף אמ"ן הן על ידי בניית תזה חדשה, ולפיה מקור הכשל היה בהונאה מצרית מתוחכמת, שהצליחה להפיל בפח את המוסד ואת מקבלי ההחלטות הישראלים. ושלישית, הוא יציג את המידע שהותר לפרסום רק לאחרונה בדבר החשיבות הקריטית שייחסה הצמרת הצבאית והמדינית לאמצעי האיסוף האחרים שבהם נגעה ועדת אגרנט בדו"ח הגלוי מ-1974, ויסביר כיצד החלטתו של ראש אמ"ן להימנע מהפעלת האמצעים אבל לא להודיע על כך למקבלי ההחלטות נותנת לנו בסופו של דבר את ההסבר הטוב ביותר להפתעה שהופתעה ישראל ביום הכיפורים תשל"ד.

הכשל המודיעיני והמידע ההתרעתי

הספרות שהחלה להתפרסם בשנים שלאחר המלחמה הורתה על כמה ידיעות מפתח בעלות ערך התרעתי בעיקר בשבוע שקדם לפתיחה באש, אבל גם המקורות הטובים והמהימנים יותר לא הצטיינו בדיוק יתר. כך, למשל, אפילו זאב שיף טעה כשאת ראשיתו של הפינוי הסובייטי – האינדיקציה הברורה ביותר לכך שהתכונה הצבאית במצרים ובסוריה אולי

61 אגרנט 1975, עמ' 19-20.

קשורה לכוונותיהן ההתקפיות – תיארוך ל-3 באוקטובר.⁶² לאמתו של דבר, החל המהלך ב-4 באוקטובר, וגורמי האיסוף של אמ"ן איתרו אותו באותו יום אחר הצהריים.⁶³ הפרסום הראשון המתאר תיאור מוסמך, מתועד ומדויק את המידע ההתרעתי שהחל להגיע לישראל מאז החליט סאדאת בסוף אוקטובר 1972 לחדש את האש ועד פרוץ המלחמה היה הביוגרפיה שהוזכרה למעלה שחיבר חנוך ברטוב על דדו, רמטכ"ל המלחמה. הספר, כאמור, ראה אור לראשונה ב-1978, והיה הראשון להיסמך על מסמכים רשמיים, בכלל זה החלקים שלא הותרו לפרסום מדו"ח אגרנט ומדיוני הוועדה. החיבור עבר את הצנזורה עם תיקונים קלים יחסית, והציג היטב את הדינמיקה שנוצרה מאפריל 1973 בין המידע ההתרעתי על מלחמה מתקרבת לבין הערכות אמ"ן שקבעו שאין שינוי בתפיסת המלחמה המצרית, ולכן זו לא תפרוץ לפני 1975.⁶⁴

גם ספרו של שלמה נקדימון סבירות נמוכה, שהתבסס על מקורות דומים לאלה של ברטוב, תיאר היטב את האירועים שקדמו למלחמה.⁶⁵ ב-1987 התפרסמו זיכרונותיו של תא"ל ישראל ליאור, שהיה המזכיר הצבאי של ראש הממשלה במלחמה, היום תפרוץ מלחמה. אלה כללו גם התייחסות ראשונה להתרעה שנתן המלך חסין. בשל מגבלות הצנזורה נכתב בספר כי מי שהעלה לראשונה את אפשרות המלחמה היה צבי זמיר, שנפגש עם גולדה מאיר ב-25 בספטמבר לפגישה שגרתית. חשיבותה של התרעה זו קיבלה משנה תוקף לנוכח תגובתה המודאגת של ראש הממשלה, וליאור מתאר כיצד הפיץ את פרטי השיחה, את התרעת המלך לדיין, לאלעזר ולזעירא וכן את תגובותיהם הצוננות למסר ההתרעתי.⁶⁶

בתחילת שנות התשעים התפרסמו ספריהם של יואל בן-פורת, מפקד יחידת האיסוף 848 ב-1973, נעילה: סיפור ההפתעה של מלחמת יום הכיפורים, ושל ראש אמ"ן אלי זעירא מלחמת יום כיפור: מיתוס מול מציאות. שני הספרים הציגו את גרסאות מחברייהם לאירועי המלחמה. ספרו של בן-פורת הוא במידה רבה כתב האשמה חריף, ראשון מסוגו, על דרך טיפולה של מחלקת המחקר – ובייחוד זעירא וראש ענף 6 (המכונה בספר 'צחי') – במידע ההתרעתי שהגיע. אגב כך כלל הספר גם התייחסות לכמה ידיעות בעלות ערך קריטי. אחת החשובות שבהן היתה התרעה שהגיעה בלילה שלפני פתיחת תרגיל 'תחריר 41' ממקור חשוב של המוסד, ולפיה התרגיל אינו אלא מסווה למלחמה. התרעה אחרת בעלת ערך קריטי היתה מברק שהעביר הנספח הצבאי העראקי במוסקבה ופוענח ביחידתו של בן-פורת כ-21 שעות לפני הפתיחה באש, ובו דווח כי הסיבה לפינוי הסובייטי שהחל יום קודם לכן היא הודעתן של מצרים וסוריה לקרמלין כי כוונתן לפתוח במלחמה.⁶⁷

62 שיף, רעידת אדמה באוקטובר, עמ' 16.

63 בן-פורת, נעילה, עמ' 58.

64 ברטוב, דדו, עמ' 251-343.

65 שלמה נקדימון, סבירות נמוכה, רביבים, תל אביב 1982, עמ' 121-131.

66 איתן הבר, היום תפרוץ מלחמה: זכרונותיו של תת-אלוף ישראל ליאור, המזכיר הצבאי של ראשי הממשלה לוי אשכול וגולדה מאיר, עידנים, תל אביב 1987, עמ' 17-18.

67 בן-פורת, נעילה, עמ' 23-24, 65-66. בשל מגבלות ביטחון התיאור בספר אינו מפרט את המקורות המובאים כאן.

גרסתו של זעירא כללה לראשונה תיאור מוסמך של הפגישה בין המלך חסין (המכונה בספר 'המבוע') לגולדה מאיר בלילה שבין 25 ל-26 בספטמבר. בפגישה זו התריע המלך על הכוונה הערבית לפתוח במלחמה בקרוב. חשוב עוד יותר, בספרו החל זעירא גם לגלול את סיפורו של אשרף מרואן (שאותו כינה 'המידע'), שהיה מקור המודיעין הטוב ביותר שעמד לרשותה של ישראל בשנים שקדמו למלחמה. התיאור כלל גם את התרעות המלחמה שהעביר 'המידע' בסוף 1972, באביב 1973 וערב המלחמה. ניתוח קפדני של מה שנכלל בספר היה יכול להביא לידי חשיפתו של 'המידע' כאשרף מרואן.⁶⁸

הספר האקדמי הראשון על הכשל המודיעיני, הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה, יצא לאור בשנת 2001, והציג חלק ניכר מהמידע ההתרעתי שהגיע בין נובמבר 1972 לפרוץ המלחמה, בעיקר ממקורות המוסד. הספר גם פירט במידה רבה כיצד העריכו גורמי המקצוע הבכירים באמ"ן את ההתרעות האלה.⁶⁹ גרסתו של ראש מחלקת המחקר באמ"ן, אריה שלו, הוצגה בספר שהוציא לאור ב-2006 ושמו כישלון והצלחה בהתרעה: הערכת המודיעין ערב מלחמת יום הכיפורים. הספר לא כלל חידושים חשובים, אבל הציג את עמדתו של המחבר, שבתחומים מסוימים חלק על הסבריה של ועדת אגרנט למחדל ההתרעה.⁷⁰

ב-2010 ראתה אור הביוגרפיה של אשרף מרואן, ובמרכז המידע המודיעיני שסיפק מי שהיה נשוי לבתו של הנשיא נאצר, שימש עוזרו הקרוב של סאדאת, והיה גם בכיר סוכני המוסד במצרים, על התהליך שהוביל את המצרים לפתוח במתקפה ב-6 באוקטובר. מהדורה מעודכנת יותר יצאה לאור שנה אחר כך.⁷¹ בין השאר נחשף בספר שמרואן סיפק למפעיליו מהמוסד את תכנית המלחמה האמתית של מצרים, זו שכינה הרמטכ"ל המצרי בזיכרונותיו 'הצריחים הגבוהים', שנבנתה לאחר שהורה סאדאת לצאת למלחמה בלי להמתין עוד למערכות נשק נוספות.⁷² שלא כתכניות המלחמה המצריות המקוריות שכללו שני שלבים עיקריים – צליחת התעלה על ידי חמש דיביזיות חי"ר בשלב הראשון ופריצת שריון אל עבר מצרי הגידי והמיתלה בשלב השני – הביאה תכנית ה'צריחים הגבוהים' בחשבון את חוסר היכולת המצרית להתמודד עם העליונות האווירית של ישראל. לכן תכנית זו, שהוסתרה בקפידה מהסורים, הסתפקה בכיבוש הגדה המזרחית של התעלה עד עומק של עשרה קילומטרים בערך בלבד בסיני. הגבלת היעד הטריטוריאלי של המלחמה

68 זעירא, מלחמת יום כיפור, עמ' 85-102. לתיאור מפורט יותר הכולל התייחסות ישירה למלך חוסיין ולמרואן ראו: הנ"ל, מיתוס מול מציאות, עמ' 109-134.

69 בר־יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 160-356.

70 אריה שלו, כישלון והצלחה בהתרעה: הערכת המודיעין ערב מלחמת יום הכיפורים, מערכות ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, תל אביב 2006.

71 אורי בר־יוסף, המלאך: אשרף מרואן, המוסד והפתעת מלחמת יום כיפור (מהדורה מעודכנת), זמורה-ביתן, אור יהודה 2011.

72 פריק סעד אלדין אלשאולי, חציית התעלה (תרגום יורם שדה), מערכות, תל אביב 1987, עמ' 19-28.

אפשרה לצבא המצרי להישאר תחת מטריית הנ"מ המסיבית שנבנתה ממערב לתעלה מאז סיום מלחמת ההתשה, וייתרה את הצורך לתקוף את בסיסי חיל האוויר הישראלי – שעדיין לא עמדה לרשותם של המצרים באוקטובר 1973 – עם פתיחת המלחמה. התכנית הועברה לאמ"ן, אך לא הופצה לגורמים הרלוונטיים בצה"ל, ומחדל זה יצר לא מעט קשיים ותקלות במלחמה עצמה.⁷³

בשנת 2011 פרסם צבי זמיר, ראש המוסד כ-1973, את זיכרונותיו. הספר, בעיניים פקוחות: ראש המוסד מתריע, האם ישראל מקשיבה?, כלל בין השאר פרטים על המידע שקיבל המוסד, בעיקר מאשרף מרואן, על השינוי שחל בתפיסת מצרים את המלחמה לאחר שנכנס סאדאת לנעליו של נאצר, ובייחוד לאחר שבסוף אוקטובר 1972 הורה לצמרת המצרית להתכונן ליציאה למלחמה בלי להמתין לעוד מערכות נשק.⁷⁴ המידע הועבר בשלמותו לאמ"ן, אך לא הופץ לצה"ל.⁷⁵ בספרו של זמיר הופיע גם התיאור המוסמך ביותר של הדרך שבה קיבלה ישראל את התרעת המלחמה בליל 5-6 באוקטובר, והוא חיזק את מעמדו של מרואן בתור 'המצפן המודיעיני' העיקרי של ישראל בשנים שלפני המלחמה.⁷⁶

בסך הכול המידע שהתפרסם מאז 1974 בספרי זיכרונות, בספרות מחקר וגם בגילויים עיתונאיים, בייחוד על התפנית שחלה בתפיסת המלחמה המצרית מסוף 1972, חיזק מאוד את מסקנתה של ועדת אגרנט ש'בימים שקדמו למלחמת יום הכיפורים היה בידי אמ"ן (מחקר) ידיעות מתריעות למכביר, שסופקו לו על ידי מחלקת האיסוף בתוך אמ"ן ועל ידי רשויות איסוף אחרות במדינה'. הוועדה ייחסה את אי-תרגומו של מידע זה לחוסר נכונותם של מעריכי המודיעין להתאים את הערכותיהם למידע, ולכן גם הסיקה שעל שלושת העיקריים שבהם להתפטר מתפקידם. עם זאת, בגרסאות ובפרשנויות בספרים ובמאמרי עיתונות שיצאו לאור מאז 1974 היה גם ניסיון לערער על מסקנת הוועדה בתחום זה ולהאשים בכשל ההתרעתי גורמים אחרים. עתה יש לבחון טיעונים אלו ובאיזה מידה הם תקפים.

תזת 'הסוכן הכפול' ו'יזמת קיסנינג'ר' כהסברים להפתעה

עד 1993 לא נעשה כל ניסיון של ממש להציג תזה נגדית למסקנותיה של ועדת אגרנט בתחום המודיעין, שלא כביקורת שהוטחה בה על מסקנותיה בממשק הצבאי-מדיני, שבה הבחינה הוועדה בין אחריותו של הרמטכ"ל לבין אחריותם של גולדה ודיין, ואת השניים האחרונים פטרה יחסית מאחריות. את ההבחנה הזאת, שבדין נתפסה מאולצת

73 בר-יוסף, המלאך.

74 צבי זמיר, בעיניים פקוחות: ראש המוסד מתריע, האם ישראל מקשיבה?, זמורה-ביתן, אור יהודה 2011, עמ' 111, 134.

75 אורי בר-יוסף, 'המחדל שעוד לא נחקר', הארץ, 24.9.2012.

76 זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 146-151.

בעיקר במקרה של דיין, ביקרו בחריפות אנשי צבא, פוליטיקאים, משפטנים והציבור הרחב מיד לאחר פרסום המסקנות.⁷⁷ ב-1993 יצאה, כאמור, גרסתו של ראש אמ"ן לאשר אירע במלחמה בספר שכותרתו מלחמת יום כיפור: מיתוס מול מציאות. המיתוס, על פי זעירא, היה הדו"ח של ועדת אגרנט, שמצא אותו אשם באחריות לכשל המודיעיני. המציאות, על פי אותה גרסה, היתה שונה לגמרי. לטענתו של זעירא, בדברים שאמר לגולדה מאיר בדיון שנערך ב-18 באפריל, ולפיהם 'אני בטוח' שעל מהלך מצרי של 'חציית התעלה ממש' נוכל להתרועע 'מספר ימים מראש', לא היה משום התחייבות לתת התרעה במובן שפירשה ועדת אגרנט. זאת ועוד, ראש הממשלה ושר הביטחון קיבלו במישרין את החומר הגולמי שהעביר 'המידע' (קרי מרואן), שעל בסיסו נקבעה הקונצפציה בדבר תנאי הסף המצריים ליציאה למלחמה, וראש הממשלה קיבלה אישית את התרעה המלחמה מהמלך חסין ב-25 בספטמבר, וכן ניסיונם המדיני המשולב של ראש הממשלה, איש סודה גלילי ושר הביטחון דיין, עלה לעין ערוך על זה של אנשי אמ"ן (בכלל זה זעירא עצמו) – בשל כל אלו טען זעירא שהאחריות העיקרית להערכת המודיעין המוטעית מוטלת על כתפיהם.⁷⁸

אף ששני טיעונים אלו של זעירא לא יצרו הד ציבורי של ממש, זכתה הטענה השלישית שהעלה, שתובא להלן, לעניין רב, וב-20 השנים האחרונות נהפכה למוטיב מרכזי בשיח על מקורות הכשל המודיעיני. על פי זעירא, אשף מרואן היה, ככל הנראה, סוכן כפול, שהיה תפקידו להרדים את ישראל לפני הפתיחה באש. תהליך ההרדמה, כך אמר זעירא, כלל כמה רכיבים: הנחלת הקונצפציה, שהיתה משמעותה המעשית שמצרים אינה יכולה לצאת למלחמה ב-1973, מכיוון שעדיין לא החלה לקבל מטוסי תקיפה ארוכי טווח, וטילי ה'סקאד' שהחלה לקבל בקיץ עדיין לא היו מבצעיים; התרעות מלחמה בסוף 1972 ובאביב 1973 שלא התממשו, ושהיתה מטרתן ליצור באמצעות מנגנון 'זאב-זאב' שאננות ישראלית לקראת המתקפה הערבית; אי-דיווח על אינדיקציות ברורות למלחמה שהיה חייב לדעת כיועצו הקרוב של סאדאת; והתרעה מעורפלת לקראת המלחמה עצמה, שניתנה ברגע האחרון כשערכה המבצעי כבר מוטל בספק, ושציינה את שעת פתיחת המלחמה בשש בערב במקום שעת הש' האמתית – שתיים בצהריים.⁷⁹

זעירא לא הסתפק בקידום התזה הזאת באמצעות ספרו, אלא שיתף פעולה עם עיתונאים, עם סופרים ועם חוקרים מהאקדמיה כדי להפיץ אותה. לאחדים מהם – כמו שפסק המשנה לנשיא בית המשפט העליון בדימוס תאודור אור בבוררות שנערכה בעניין תביעת דיבה שהגיש זעירא נגד ראש המוסד במלחמה צבי זמיר על שהאשים אותו בהדלפת זהותו האמתית של מרואן – הוא מסר פרטים מזהים שבגינם הם ידעו לא רק את פרטי

77 לביקורת מקצועית כזאת ראו: האלוף (מיל') אילן שיף, 'קץ עידן התמימות', נספח בתוך ברטוב, דרו, עמ' 721-731.

78 זעירא, מלחמת יום כיפור, עמ' 81, 85-102.

79 שם, עמ' 109-122; 145-163.

פעילותו של מרואן, אלא גם את זהותו האמתית.⁸⁰ היו שהשתכנעו וקיבלו אותה כנכונה לגמרי, כמו, למשל, ד"ר אהרון ברגמן מקולג' 'קינגס' בלונדון⁸¹ ופרשן עיתון הארץ אמיר אורן. הראשון היה מי שחשף את שמו של מרואן. השני טען, למשל, שהתרעתו של מרואן ערב המלחמה נעשתה במצוות סאדאת, שחתר להעמיד את גולדה מאיר בפני הדילמה של הליכה מיידית במסלול המדיני או מכת מנע שלא תועיל צבאית, אך תחזק את מעמדה המדיני של מצרים.⁸² אחרים שניזונו מזעירא דוגמת העיתונאי רונן ברגמן, החוקר יגאל קיפניס והסופר האמריקני הווארד בלום אמנם לא קבעו חד־משמעית כי מרואן היה סוכן כפול, אבל בהחלט נטו לכיוון הזה והדגישו אותו בפרסומיהם.⁸³ חוקרים שניזונו פחות מזעירא שללו מכול וכול את תזת 'הסוכן הכפול' בהסבירם מדוע היא איננה עומדת במבחן המציאות.⁸⁴

סוגיה אחרת שנויה במחלוקת בהקשר הזה נוגעת למידת הקריטיות שייחסו אנשי המודיעין ומקבלי ההחלטות להתרעה שמרואן היה אמור לתת על פתיחת המלחמה. אלי זעירא הציג את המידע שהעביר מרואן, ושנמסר במתכונתו הגולמית לראש הממשלה, לשר הביטחון ולרמטכ"ל, כלי ההערכה העיקרי שלהם, ויצר את הרושם, אף כי לא אמר זאת מפורשות, שגם בשאלת היציאה למלחמה מרואן הוא שלמוצא פיו חיכו. לכן הוא גם נוטה לראות בו את 'גולת הכותרת של מבצע ההונאה המצרי'.⁸⁵ קיפניס היה חד־משמעי הרבה יותר. 'למקבלי ההחלטות', כתב, 'היה נוח להיאחז באשליה שביכולתו של מרואן לספק התרעה מדויקת בזמן סביר מראש, וכל עוד לא עשה זאת, אפשר להתעלם מנורית האזהרה הדולקת של הפינוי הסובייטי ומצופר ההתרעה הנלווה לה'.⁸⁶

הצגתו של מרואן ציר ההתרעה המרכזי של ישראל ערב המלחמה חוטאת לאמת ההיסטורית. ראשית, למרואן לא היו הכלים – בראש ובראשונה מכשיר קשר – שיאפשרו לו לתת התרעה במועד. לכן, כמו שהסביר צבי זמיר, 'אי אפשר היה לבנות על התרעה כזו

80 פסק דין, לפני הבורר תאודור אור שופט, המשנה לנשיא בית המשפט העליון (ברימוס). התובע: אליהו (אלי) זעירא בידי ב"כ עוה"ד ב' מוזר ואחרים נגד הנתבע: צבי זמיר בידי ב"כ עוה"ד דנציגר, קלגסבלד ושות', 25 במרס 2007.

81 Ahron Bregman, *Israel's Wars: A History Since 1947*, Routledge, London 2010, pp. 117-112

82 אמיר אורן, 'מי מנע את התקפת המנע?', הארץ, 7.12.2012.

83 רונן ברגמן וגיל מלצר, מלחמת יום כיפור: זמן אמת, ידיעות ספרים, תל אביב 2004, עמ' 175-188; קיפניס, 1973, עמ' 290-253; *The Untold Story of the Yom Kippur War*, Harper Collins, New York 2003

84 ראו, למשל, יוסי מלמן ודן רביב, מלחמת הצללים: המוסד וקהילת המודיעין, ידיעות ספרים, תל אביב 2012, עמ' 245-251; זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 129-153; בר־יוסף, המלאך, עמ' 333-357.

85 זעירא, מלחמת יום כיפור, עמ' 126.

86 קיפניס, 1973, עמ' 239.

של מרואן'.⁸⁷ יתרה מזאת, עובדה שכאשר נודע לראש הממשלה, לשר הביטחון ולרמטכ"ל ב-5 באוקטובר לפני הצהריים שראש המוסד יצא לפגישה דחופה עם מרואן, הם לא ראו בעצם שליחותו של זמיר משום אינדיקציה למלחמה. דיין נתן ביטוי ברור לגמרי לערך ההתרעתי שייחס למרואן כשבבוקר יום המלחמה, בתגובה לדרישת הרמטכ"ל לאשר מכת מנע אווירית וגיוס מילואים נרחב על בסיס התרעת מרואן שהגיעה כמה שעות קודם, אמר: 'על בסיס ידיעות של צביקה [זמיר] לא מגייסים את כל המערך'.⁸⁸ עוד ביטוי ברור לכך שמקבלי ההחלטות לא ציפו לקבל ממרואן התרעת מלחמה נמצא בעדויות שניתנו לפני חברי ועדת אגרנט ולאחרונה הותרו לפרסום. מעדויות אלו, כמו שיוצגו בהמשך הדברים, עולה באופן חד-משמעי שהצמרת המדינית-ביטחונית היתה משוכנעת שתקבל התרעה למלחמה קודם שזו תפרוץ, אבל לא ממרואן, אלא ממקור אחר לגמרי.

בשנת 2012 הציג, כאמור, יגאל קיפניס תחליף לתזת 'הסוכן הכפול' כהסבר לכשל ההתרעה. קיפניס מסר בספרו שמזכיר המדינה האמריקני, הנרי קיסינג'ר, עמד להניע מהלך מדיני ישראלי-מצרי לאחר הבחירות בישראל, שהיו עתידות להיערך בסוף אוקטובר. לטענתו, גולדה מאיר ומשה דיין היו היחידים בצמרת הישראלית שידעו על כך, והיו משוכנעים שמצרים לא תצא למלחמה כשיוזמה דיפלומטית עומדת להיפתח. לכן לא היתה אוזנם כרויה להתרעות המלחמה שקיבלו. כך, למשל, מסר קיפניס כי ערב המלחמה סברה גולדה כי 'לסאדאת אין יכולת צבאית להחזיר את סיני אבל יש לו אופציה מדינית כראית, שתתממש בקרוב ביוזמת קיסינג'ר'. הערכתו של דיין, על פי קיפניס, היתה דומה:

בעוד שבאמ"ן סדקו הידיעות החדשות [שהצטברו ביום שישי בבוקר] בהדרגה את חומת הערכת הסבירות הנמוכה למלחמה, הרי שאצל דיין נותר בעינו הקו שלפיו המהלכים הדיפלומטיים שינקוט קיסינג'ר יספקו את סאדאת והוא יימנע מלפתוח באש. קו מחשבה זה גם הדריך אותו שלא לנקוט צעדים כמו גיוס מילואים, שרק יגבירו את המתיחות ויובילו לעימות צבאי בלתי נמנע.⁸⁹

ההסבר שהעלה קיפניס נראה חסר שחר, שכן כמו שכבר ראינו, אין עדות ממשית שקיסינג'ר עמד להניע כל תכנית מדינית סודית לקראת סוף 1973. לראש הממשלה ולשר הביטחון היה די מידע אמתי על המתרחש בבית הלבן ועל תכניותיו של מזכיר המדינה כדי להבין שאין לו כל כוונה להניע תהליך מדיני בעתיד הקרוב, ולכן אין בסיס להערכות שקיפניס ייחס להם. אבל די היה בטיעון רופף זה כדי להביא את ראש אמ"ן ב-1973 להציג נרטיב חדש לשיח על המחדל. בריאיון לטלוויזיה מסר זעירא כי רק מקריאת ספרו של קיפניס נודע לו על התכנית האמריקנית. והוא הוסיף ואמר:

87 צבי זמיר, 'שימוש חלקי בדבריי', הארץ, מוסף ספרים, 24.10.2012.

88 ציטוט מתוך תמליל השיחה שכתב אלוף שלמה גזית, מתאם הפעולות בשטחים, שהשתתף בדיון.

ראו: 'מכתב למערכת משלמה גזית', הארץ, מוסף שבועי, 1.1.1999.

89 קיפניס, 1973, עמ' 212, 219.

אילו אנחנו ידענו מה שגולדה ודיין ידעו, וזה שמצרים הודיעה לישראל באמצעות ארצות הברית שסאדאת יצא למלחמה בקיץ '73 אם ישראל לא תיכנס למו"מ איתם [...] יתכן שהייתי מעביר למומחים, והם היו אומרים: הקונספציה בטלה, את תכניות המלחמה לזרוק לפח ומה שהמצרים יעשו זה כנראה לחצות ולא לצאת ממטריית הנ"מ [...] ⁹⁰.

את טענתו של זעירא ששורש הכשל ההתרעתי היה בכידוד קהילת המודיעין מהמהלכים המדיניים הצפויים אי-אפשר לקבל לא רק מכיוון שתכנית מדינית זו לא היתה קיימת במציאות, אלא גם ובעיקר מכיוון שזעירא היה שותף מלא למידע על מהלכים אלו. הדבר ברור הן מקריאת פרוטוקול ישיבת המטבח של גולדה מ-18 באפריל, שממנו עולה כי זעירא שיתף פעולה עמה, עם דיין ועם גילי בהסתרת מידע משאר שרי הממשלה, הן מעדויות חדשות, ולפיהן בכל שבוע העבירו שגרירי ישראל בארצות הברית – יצחק רבין ואחריו שמחה דיניץ – עותק של כל החומר המדיני שהועבר לראש הממשלה, גם לידי של ראש אמ"ן, האלוף אהרון יריב, ואחר כך ליורשו אלי זעירא, באמצעות שלוחת המוסד בווינגטון. ממילא ברור שערב המלחמה לא הוסתר מראש אמ"ן דבר ולא חסר לו כל מידע כדי להעריך נכונה את מציאות המלחמה המתקרבת. גם נרטיב חלופי זה לגרסת ועדת אגרנט התברר שהוא כושל.

'אמצעי האיסוף המיוחדים': החוליה החסרה בספרות מחדל ההתרעה

בדומה לסיפור בלשי הנטוע רמזים על זהות הרוצח, כך גם סיפור ההפתעה במלחמת יום הכיפורים נטוע מראשיתו רמזים על המקור העיקרי לכשל המודיעיני. אבל רק 40 שנים לאחר המלחמה, עם פתיחתן לציבור של עדויות מפתח בפרשה, אפשר להורות בכיור על שורש הכשל העיקרי, שהוא החוליה החסרה בסיפור מחדל ההתרעה. הרמזים הברורים הראשונים כבר ניתנו ב-1974 בדו"ח הגלוי של ועדת אגרנט. הוועדה הורתה שהחלטתו של ראש אמ"ן שלא להפעיל 'אמצעים נוספים' שעמדו לרשותו 'ושהיו עשויים לגלות מידע משלים חשוב' היתה הטעות העיקרית, שאפשרה למצרים 'להטעות ולהפתיע את צה"ל במסווה התרגיל הנערך כביכול במצרים'.⁹¹

אין ספק שכל אחת ממילות הדו"ח הגלוי שנועד להסביר לציבור את שאירע נשקלה בזהירות ובכובד ראש, ולכן ברור שוועדת אגרנט ייחסה חשיבות רבה מאוד לעניין האמצעים הנוספים. חשיבות זו באה לידי ביטוי בשלוש צורות: ראשית, עניין הפעלת האמצעים – ולא כל עניין אחר כמו ההתרעה שנתן המלך חסין, פרשת הפעלתו של מרואן או ההתעלמות ממידע מודיעיני בעל ערך קריטי – היה היחיד שאוזכר בפסקת ההסבר לכישלון שכתבה הוועדה; שנית, יותר מעשרה אחוזים מפסקה מצומצמת זו, בסך הכול

90 ריאיון של איתי לנדסברג עם אלי זעירא, מבט שני, הערוץ הראשון, 26.9.2012.

91 אגרנט 1975, עמ' 20.

288 מילים שנועדו להסביר לציבור מדוע הופתענו, יוחדו לעניין האמצעים; ושלישית, הוועדה היתה מודעת היטב לסכנה לביטחונם של מקורות שהיתה כרוכה ברמיזה על אמצעי איסוף מיוחדים של אמ"ן שהיו ועתידיים להיות שנים רבות נכס ביטחוני אדיר, ובכל זאת חברה חשו שאי-אפשר להתעלם מכך שאי-הפעלתם היה המחדל העיקרי שהוביל לכשל המודיעיני.

החשיבות המרכזית שהעניקו מקבלי ההחלטות לאמצעים האלה כשהיו צריכים להחליט כיצד להגיב על הצטברות ענני המלחמה באה לידי ביטוי במסקנות הגלויות שהסיקה הוועדה בנוגע לראש אמ"ן, לשר הביטחון ולרמטכ"ל וברמזים שנתנו גולדה מאיר ויועצה הקרוב ישראל גלילי לאחר המלחמה. כמחצית מההסבר להחלטתה של הוועדה להדיח את ראש אמ"ן יוחד למה שהיא הגדירה 'החלטה אופרטיבית חשובה ביותר שקיבל על דעת עצמו בעניין שבו הובאו הממונים עליו לידי טעות בחשבם שהעניין הנדרש נלקח בחשבון בהערכותיו של ראש אמ"ן'.⁹² הסברו של ראש אמ"ן לכך שלא הפעיל את האמצעים⁹³ מאשר שאלה אכן לא הופעלו, שלא כטענותיו המאוחרות (ראו להלן). הוועדה גם מצאה לנכון להקל באחריותו של שר הביטחון למחדל בין השאר מכיוון ש'ביטחוננו בהערכת אמ"ן "מערך הגנה בסוריה, תרגיל רב-זרועי במצרים" גדל, אחרי שראש אמ"ן השיב לו על שאלתו ביום 5 באוקטובר בבוקר שהוא מנצל את כל מקורות המידע וההתראה האפשריים'. במאמר מוסגר הוסיפה הוועדה: 'תשובה זו נבעה אולי מאי-הבנה מצד ראש אמ"ן אך מבחינה אובייקטיבית היא היתה מטעה'.⁹⁴ אין ספק שהוועדה עשתה חסד עם זעירא. על פי פרוטוקול הישיבה הרלוונטית שאל אותו דיין: 'בכל "הטראפיק" (תעבורת התקשורת) של הקווים במצרים, אין דבר מיוחד?' על כך השיב זעירא: 'שקט לגמרי'.⁹⁵ גם מתשובה זו וגם מעדויות שיובאו בהמשך הדברים ברור שזעירא ידע היטב למה מכוונים דבריו של דיין.

באופן מוזר, בניגוד לנטייתה להקל באחריותו של דיין, מצאה הוועדה לנכון להחמיר באחריותו של דוד אלעזר, שהסתמך אף הוא על אותם אמצעים. היא קבעה כי 'הרמטכ"ל בטח באופן מופרז, שיקבל תמיד אתראה לגיוס המילואים במשך זמן מספיק, ולו גם קצר מהמתוכנן'.⁹⁶ כמו שנראה, גם ביטחוננו של הרמטכ"ל כי יקבל התרעה נשען על תשובות חיוביות שקיבל מזעירא, ולפיהן הערכתו את ההסתברות למלחמה נשענת על השימוש באותם אמצעי איסוף. גולדה מאיר כתבה בזיכרונותיה שהתפרסמו ב-1975 כי בעקבות אירועי 'כחול לבן' במאי קיבלה תדרוכים מכל אנשי המקצוע והשתכנעה שהצבא מוכן לכל מצב – גם למלחמה מלאה. על כך הוסיפה: 'הם גם הניחו את דעתי בשאלה של

92 שם, עמ' 34.

93 שם, עמ' 35.

94 שם, עמ' 46-47.

95 אריה בראון, משה דיין במלחמת יום הכיפורים, עידנים, ירושלים, 1992, עמ' 58. ב-1973 שימש בראון שלישי של דיין.

96 אגרנט 1975, עמ' 40.

ארכת התראה מספקת'. אין ספק שגם היא בטחה באמצעים שמהותם הוסברה לה, ובכלל זה בכיקור שביקרה בבסיס אוס-חשיבה בסיני ביולי 1972.⁹⁷ ולבסוף, כמה שנים אחר כך קבע ישראל גלילי כי 'בניגוד לנימה הרווחת בפובליציסטיקה [...] השגיאה הפטאלית היתה נעוצה בכישלון מודיעיני חמור'.⁹⁸ לנוכח עדותו בוועדת אגרנט, אין כמעט ספק שהכישלון הקונקרטי שאליו התייחס גלילי נגע לביטחונם של מקבלי ההחלטות שיקבלו התרעה מאמצעי האיסוף המיוחדים, שעמדו לרשותו של ראש אמ"ן, ובייחוד לכך שהם לא הופעלו במועד בלי שיהיו מקבלי ההחלטות מודעים לכך.

לשרשרת הרמיזות האלה ניתן בספרות ביטוי זהיר וקמצני יחסית עד תחילת שנות התשעים. ברטוב במחקרו המצוין נגע בשלוש קביעות של הוועדה בעניין האמצעים כדי להסביר את טעויות ההערכה של אלעזר, והבהיר כי שר הביטחון והרמטכ"ל שאלו את זעירא אם הערכתו את המצב בחזית המצרית נשענת גם על האמצעים 'אשר עליהם מיוסד ביטחוננו של הרמטכ"ל שתהיה התראה מספקת'. שניהם התרשמו 'שהעניין הנדון נלקח בחשבון הערכותיו'. באופן דומה מסר נקדימון שדיין ואלעזר שאלו את ראש אמ"ן אם הוא ניצב על המשמר לגבי אותם אמצעים, וזעירא השיב בחיוב.⁹⁹ ישראל ליאור, מזכירה הצבאי של ראש הממשלה, ששימש יומנו בסיס לספר שהתפרסם ב-1987 והוזכר למעלה, מסר שבדיון שנערך ב-3 באוקטובר שכנע אריה שלו, ראש מחלקת המחקר באמ"ן, את גולדה שתהיה התרעה של 24 שעות לפחות. בשיחה שקיים ליאור עם הרמטכ"ל 24 שעות לפני הפתיחה באש ביטא הרמטכ"ל ביטחון ש'נדע לפחות 24 שעות לפני פרוץ הקרבות'.¹⁰⁰ מי שפרץ את הסכר וגילה במידה רבה את עומק המחדל היה אל"מ יואל בן-פורת, מפקד יחידת האיסוף המרכזית של אמ"ן במלחמה. תרומת עדותו היתה בשלושה מישורים: ראשית, הוא תיאר עד כמה הוא אישית היה משוכנע שהאמצעים יניבו את האינדיקציות ההתרעתיות ביום פקודה. ביטחון, על בסיסו הבטיח לראש הממשלה שהמצרים לא יוכלו להפתיע אותנו; שנית, הוא פירט את בקשותיהם של בכירי אמ"ן, בכלל זה הוא עצמו, להפעיל את האמצעים בשבוע שקדם למלחמה, ואת תשובותיו השליליות הנחרצות של זעירא לבקשות האלה; ושלישית, עדותו היתה הראשונה שהסבירה במילותיו של הרמטכ"ל את ההשלכות של אי-הפעלת האמצעים, ובייחוד הסתרת הדבר מפני מקבלי ההחלטות, על יכולתם להעריך את ההסתברות למלחמה. בתארו את פגישתו עם הרמטכ"ל לאחר המלחמה כתב בן-פורת:

דרו סיפר על פרשת 'כחול-לבן' [---] ממאי 1973 עד לכוננות ערב יום הכיפורים. סיפר, לתדהמת, שפעמיים שאל את ראש אמ"ן בין אחד לששה באוקטובר האם מנצלים את כל המקורות, וראש אמ"ן אמר לו שאכן כן.

97 מאיר, חיי, עמ' 305-306; בן-פורת, נעילה, עמ' 46.

98 בן-פורת, שיחות, עמ' 123.

99 ברטוב, דרו, עמ' 332, 334; נקדימון, סבירות נמוכה, עמ' 84.

100 הבר, היום תפרוץ מלחמה, עמ' 20, 23.

וזה, כמובן בלבד אותי עוד יותר – כיוון שידעתי את יכולתם; ואם אין מהם מידע על מלחמה, סימן שהכל בסדר. עתה ברור לי, שלא אמרו לי אמת.¹⁰¹

באופן לא מפתיע מי שלא הזכיר כלל את אמצעי האיסוף המיוחדים בספרו על אירועי מלחמת יום הכיפורים היה זעירא. לנוכח העובדה שהספר יצא לאור לאחר שכבר חשף יואל בן-פורת חלקים חשובים מפרשה זו קשה לייחס את הדבר למגבלות הצנזורה. גרסתו של זעירא לאירועים ניתנה רק עשר שנים אחרי כן, בכינוס מיוחד של יוצאי קהילת המודיעין, שנערך באתר ההנצחה בגלילות במלאת 30 שנה למלחמה. בתשובה לשאלה של מי שהיה מפקד היחידה שהפעילה את האמצעים במלחמה, אל"מ (מיל') יוסי לנגוצקי, מדוע לא תבע דיבה את מחבר הספר הצופה שנדרם (אנוכי), טען כי ראש אמ"ן שיקר לממונים עליו כשנתן להם להבין שהאמצעים פועלים, ענה זעירא כי הפעיל את האמצעים 40 שעות לפני פרוץ המלחמה, אך אלה לא נתנו אינדיקציות התרעתיות. לנגוצקי הגיב באמרו כי האמצעים הופעלו רק כדי לבדוק את תקינותם, ולא כדי להפיק מודיעין, וכי זעירא הורה ליואל בן-פורת לסוגרם בשש בבוקר ולדווח לו על כך. כשאמר לנגוצקי את הדברים, ישב על ידו על כיסא גלגלים יואל בן-פורת עצמו, משותק לאחר שבין מוחין ובלא יכולת דיבור.¹⁰²

גרסתו של זעירא לפרשת האמצעים זכתה לביטוי עיתונאי רחב יותר במאמר של אמיר אורן שמסר כי לאמצעים, 'שלא היו חסינים מפני ההסתרה וההונאה שהפעיל סאדאת על צבאו', 'יוחסו כוחות שלא היו בהם'. אורן גם אמר כי הם הופעלו לקראת סוף השבוע שבו פרצה המלחמה.¹⁰³ שנתיים אחרי כן קבעו ארבל ונאמן, בלי לבסס קביעה זו על שום ממצא ממשי, כי 'המצרים לקחו בחשבון את האפשרות שהאויב הישראלי מאזין לתקשורת שלהם והורו לשמור על דממה תקשורתית'.¹⁰⁴ תשע שנים לאחר שפרסם אורן את מאמרו חזר קיפניס על אותן טענות כאילו לא התגלו עוד דברים מאז. כשניסה לנגוצקי בתכתובת פרטית להעמיד דברים על דיוקם, קבע קיפניס כי לנגוצקי אינו מכיר די טוב את פרטי הפעלת האמצעים ערב המלחמה.¹⁰⁵

מה שחשף יותר מכול את משקלם של האמצעים בקביעת הערכתם של מקבלי ההחלטות את ההסתברות למלחמה היה כמה עדויות לוועדת אגרנט, שאושרו לפרסום בציבור מסוף 2012. בעת כתיבת דברים אלו (מאי 2013) אחדות מהעדויות החשובות, בייחוד אלה של ראש הממשלה, ראש אמ"ן, ראש יחידה 848, יואל בן-פורת, וראש מחלקת האיסוף של אמ"ן, אל"מ מנחם דיגלי, עדיין חסויות. אבל די במטען החלקי

101 בן-פורת, נעילה, עמ' 46, 54, 62-63, 103.

102 'אשכול מיוחד רק לדיון האחרון בנושא יום כיפור',

אתר רוטר: <http://rotter.net/forum/gil/5543.shtml#9>. יוסי לנגוצקי אישר את נכונות התיאור.

103 אמיר אורן, 'צלב המלחמה של זעירא', הארץ, 26.9.2003.

104 ארבל ונאמן, שיגיון ללא כיפורים, עמ' 237.

105 קיפניס, 1973, עמ' 221-222; הנ"ל, 'עוברים לכתובה מבוססת', הארץ, מוסף ספרים, 24.10.2012.

של העדויות הזמינות כדי להבהיר את החשיבות העצומה שהיתה לאמונם של מקבלי ההחלטות בכושרם הוודאי של האמצעים להתריע על מלחמה לפחות 48 שעות לפני שזו תפרוץ ואת עומק תדהמתם כשנודע להם שלא האמצעים כשלו, אלא מי שהיה צריך להפעילם, וסירב לעשות זאת בלי לספר על כך לממונים עליו – אלי זעירא.

שתי העדויות החשובות ביותר הן אלה של יועצה ואיש סודה של ראש הממשלה, ישראל גלילי, ושל סגן ראש הממשלה, יגאל אלון. בתשובה לשאלה הסביר גלילי לחברי הוועדה שהרמטכ"ל וראש אמ"ן הביעו ביטחון מלא שתהיה התרעה במקרה של מלחמה על סמך 'ההישגים הגדולים בתחום האלקטרונייה'. הוא הבהיר שהיה 'בטוח בהחלט' שהאמצעים פועלים, וכשנשאל אם יופתע לשמוע שהם לא הופעלו, ענה: 'זה מדהים אותי'. מעדותו בוועדה של יגאל אלון, סגן ראש הממשלה שהחליף את גולדה מאיר לכמה ימים בתחילת אוקטובר, עולה כי שמע את הרמטכ"ל אומר כי מובטחת התרעה של 48 שעות לפחות, וזה הרגיע אותו. לאחר המלחמה, כששאל אותו מה קרה לאותה ההתרעה, אמר לו דוד: 'קרה דבר נורא', והבהיר שאמ"ן לא הפעיל את האמצעים.

מהחלק הגלוי של עדות דיין לפני ועדת אגרנט עולה כי מאז מאי, עת עמדו האמצעים המיוחדים למבחן מעשי והצליחו בו, ועד הרגע האחרון לפני פרוץ המלחמה הוא היה משוכנע שתהיה התרעה. מהחלקים הגלויים בעדות הרמטכ"ל עולה כי גם הוא לא שיער לרגע שהאינדיקציות למלחמה, שהיו אמורות לזרזם מהאמצעים, אינן מגיעות, מכיוון שאלה אינם פועלים.¹⁰⁶ מעדויות נסיבתיות על דרך מחשבתה של ראש הממשלה עולה שהיא ידעה היטב על האמצעים והבינה את משקלם.¹⁰⁷ קשה להאמין אפוא שהיא לא הביאה בחשבון שאינדיקציות התרעות אינן זורמות מהם כששקלה את אפשרות המלחמה.

עד כמה הרגיעה את מקבלי ההחלטות האמונה שאמצעי האיסוף המיוחדים פועלים ואינם מניבים אינדיקציות למלחמה אפשר ללמוד מקריאת הפרוטוקולים של סדרת הישיבות המיוחדות שנערכה ביום שישי, ערב יום הכיפורים. ככל שנקפו השעות הבינו המשתתפים את חומרת המצב, ושאלת גיוס המילואים עלתה באופן ברור יותר ויותר על הפרק. אבל פעם אחר פעם אמר הרמטכ"ל כי הוא מחכה עם דרישה כזאת 'לאינדיקציות

106 עדות השר ישראל גלילי לפני חברי ועדת אגרנט, 13.2.1974; עדות יגאל אלון לפני חברי ועדת אגרנט, 14.2.1974; עדות שר הביטחון בוועדת אגרנט, 11.2.1974. בוקר; עדות הרמטכ"ל, רב-אלוף דוד אלעזר, לפני חברי ועדת אגרנט, 29.1.1974, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, עדויות לפני חברי ועדת החקירה.

107 בעדותו אמר גלילי כי שמע מראש הממשלה שיש סימני שאלה בנוגע להפעלת האמצעים (עדות גלילי, שם, עמ' 17). יואל בן-פורת כתב כי במהלך המלחמה שאלה גולדה מאיר את קודמו של זעירא בתפקיד, האלוף אהרון יריב, מה שלומו של הבחור שהבטיח לה התרעה כשבקרה בבסיס אוס-חשיבה ביולי 1972 – עוד ביטוי ברור לכך שנצרה כלבה הבטחה זו. ראו: בן-פורת, נעילה, עמ' 46.

נוספות'. חמשת המשתתפים ברוב הישיבות ידעו היטב אילו אמצעים אמורים להביא את האינדיקציות האלה. ארבעה מתוכם – גולדה מאיר, דיין, גלילי ואלעזר – היו משוכנעים במידה כלשהי שהעובדה שאינדיקציות כאלה עדיין לא הגיעו מורה על שיש עוד די זמן לנקוט את הצעדים הנדרשים אם תתחיל מתקפה. החמישי, אלי זעירא, ידע היטב שלמעט בדיקת כשירות של כמה שעות נותרו האמצעים סגורים כל הדרך, כולל באותן שעות דרמטיות שבהן ציפו הכול למוצא פיהם. משום מה החליט זעירא שלא לגלות את אוזנם של מקבלי ההחלטות, אפילו במצב זה, ש'פוליסת הביטוח של מדינת ישראל' אינה בתוקף, ולכן גם לא תניב התרעה אפילו אם יפתחו מצרים וסוריה במתקפה. לשאלה מדוע פעל זעירא כך אין תשובה טובה.¹⁰⁸ אבל גם כאן הדו"ח הגלוי של ועדת אגרנט נותן לנו את התשובה המוסמכת ביותר במילותיו של זעירא עצמו:

רוב שנותי בצה"ל אני לא הייתי קצין-מטה אלא מפקד ועד כמה שאפשר הטבע שלי אינו מוביל אותי להעביר אחריות כלפי מעלה כי במין מהלך כזה כמו שאתה .... מתאר (איי-הפעלת האמצעים ללא דיווח על כך) ... זה למעשה לבוא ולהגיד: יש פה מצב מסוכן, תחליט אתה. אני לא נטיתי לעשות את זה. אני בכלל דברים כאלה עושה לעיתים מאד רחוקות. דברים שהם בתחום אחריותי אני לא מביא למפקדים שמעלי בדרך כלל ואומר להם אמנם זאת אחריותי אבל אני מעביר את האחריות אליכם. אתם תחליטו.¹⁰⁹

חשוב להבין: המעשה החמור שעשה זעירא לא היה אי-הפעלת האמצעים. עניין זה היה בסמכותו, ואכן הוא לא היה חייב להתייעץ בו עם הממונים עליו. דבריו אלו לוועדת אגרנט מספקים אפוא הסבר לדרך פעולתו בעניין הפעלת האמצעים. אבל המעשה החמור היה שנתן לאחרים על קבלת ההחלטות הקריטיות לביטחון המדינה את הרושם שהאמצעים פועלים אף שידע שהם סגורים. את המעשה הזה, כך נדמה, אפילו הוא לא יכול להסביר.

סיכום

מאמר זה ניתוח ביקורתי שלוש סוגיות עיקריות בפרשת מלחמת יום הכיפורים, והגיע למסקנות בכל אחת ואחת מהן. בעניין האפשרות למנוע את המלחמה מקבל המאמר את הגישה שלפיה מנקודת ראותם של מקבלי ההחלטות הישראלים באביב 1973, הלכה ישראל

108 לניסיון לתת מענה לחידת התנהגותו כראש אמ"ן ראו: Uri Bar-Joseph and Arie W. Kruglanski, 'Intelligence Failure and the Need for Cognitive Closure: On the Psychology of the Yom Kippur Surprise', *Political Psychology*, 24, 1 (2003), pp. 75-99. גם מאמר זה, שמנתח רכיבים מסוימים בהתנהגותם של זעירא ויונה בנרמן ערב המלחמה, יתקשה להסביר התנהגות כה בלתי אחראית כמו דרך טיפולו של זעירא בנכס המודיעיני החשוב ביותר שעמד לרשותה של מדינת ישראל ערב המלחמה.

109 אגרנט 1975, עמ' 35.

והתקרבה למלחמה שהיה אפשר למנוע אותה באמצעות כניסה למשא ומתן עם מצרים. גולדה מאיר, דיין וגלילי – הצוות המצומצם שהנהיג את ישראל באותה תקופה – העדיף את המשך הסטטוס-קוו, אולם העריך כי זה לא יוכל להחזיק מעמד עוד זמן רב. בין שתי החלופות להמשך המצב הקיים – אפשרות המלחמה וכניסה לתהליך מדיני – הוא העדיף את הראשונה, ובכך הפך את מלחמת יום הכיפורים למלחמת בררה. עם זאת, המאמר דוחה לחלוטין את הטענות שהעלה קיפניס, ולפיו עמד הנרי קיסינג'ר להשיק תכנית מדינית לאחר הבחירות בישראל, בעיקר מכיוון שלא נמצאה לכך כל עדות תומכת בארכיונים האמריקניים. בשאלת הקשר הסיבתי בין כשל ההתרעה לאי-מוכנותו של צה"ל למתקפה הערבית כשזו החלה ולתוצאות המלחמה בימיה הראשונים המאמר מקבל את מסקנותיה של ועדת אגרנט, ולפיהן אי-המוכנות היתה תוצר של הכשל ההתרעתי, והוא שעמד בשורש המכות הקשות שספג הצבא בימי המלחמה הראשונים. צה"ל של מלחמת יום הכיפורים היה במובנים רבים הצבא הטוב ביותר שעמד מעולם לרשותה של מדינת ישראל, ודאי בתחום השריון, שבו הפגין מקצועיות יוצאת מן הכלל גם בתנאים הקשים ביותר. יתרה מזאת, אם הטענות בנוגע לפגמים בסיסיים במבנה צה"ל והכנתו למלחמה היו נכונות, או אם אכן היה חל בצבאות סוריה ומצרים שינוי איכותי מרשים, לא היה צה"ל יכול להפוך את גלגל המלחמה בתוך כמה ימים בחזית הצפון ובתוך כשבועיים בחזית הדרום. ההפתעה היא שהוציאה את הצבא מאיזון ברמה הטקטית, בעיקר בחזית התעלה, וברמה האופרטיבית במשלב החזיתות הקרקעיות והחזית האווירית, והיא זו שעמדה ביסוד המחיר הכואב ששולם. אבל צה"ל הצליח להתאושש במהירות, ובכך הוכיח את איכותו ככוח לוחם יוצא מן הכלל.

ולבסוף, גם בשאלת מקור הכשל ההתרעתי מאמר זה מקבל את מסקנותיה של ועדת אגרנט במלואן. ביסוד הכשל עמדה 'דבקותם העקשנית' של גורמי ההערכה הרלוונטיים באמ"ן בקונצפציה, ולכן הם לא היו נכונים לוותר עליה חרף הידיעות המפורשות שהלכו והצטברו מסוף 1972, ושהורו על שכבר אינה בתוקף. 'הדבקות העקשנית' בקונצפציה מסבירה, גם אם לא במלואה, את המעשה החמור כל כך של ראש אמ"ן כשיצר מצג שווה מרגיע לפני הממונים עליו, בייחוד בדיונים הקריטיים ביותר של יום שישי, בנותנו להם להבין שאמצעי האיסוף שמהם ציפו לקבל התרעה על מלחמה מתקרבת פועלים אך אינם מניבים התרעה כזאת. ועדת אגרנט הורתה בזהירות – כנראה בשל התחשבות בשיקולי ביטחון – על אי-הפעלתם, ובייחוד על אי-הדיווח על כך למקבלי ההחלטות, כעומדים בשורש ההפתעה.

העובדה שזעירא הוליך את מקבלי ההחלטות שולל ואלה ביססו את הערכתם בנוגע לאיום המלחמה על נתונים כוזבים גם מצמצמת במידת-מה את אחריותם לכך שמדינת ישראל מצאה את עצמה בלתי מוכנה למלחמה כשזו פרצה. במובן זה ככל שמתבררת אחריותו האישית יוצאת הדופן של ראש אמ"ן למחדל, כך גם יש לבחון ולהעריך מחדש, ודווקא לקולא, את אחריותם של ראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל לאשר אירע. עניין זה ראוי שיעסיק את ההיסטוריונים של המלחמה גם בעתיד.